KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XX-ik évf. Julius, Augustus 1885. 4-ik füzet.

A KERESZTÉNY VALLÁS FELVÉTELE NEMZETÜNK ÁLTAL.

— Történelmi tanulmány az állameszme szempontjából. —

Az első, s maig is a legnagyobb eszme, mivel a magyar Európában találkozott, s mivel államalkotása nagy munkájában számitania kellett, a keresztény vallás.

Mint pogányok jöttünk Európába, hol már a kereszténység ki volt fejtve, meg volt alapitva. Hoztuk magyar mythologiánkat, melynek olvasása ma is hat kedélyünkre. Hittük az egy Istent, a lélek halhatatlanságát; csakhogy az Istent az elemekben tiszteltük. Hogy berkekben, kútfőknél, szikláknál ne áldozzunk a magyarok istenének, még 1092-ben is törvénynyel tiltják.

Századokon keresztül azon nézet uralma alatt álltunk, mintha a megalakult egyház s a formulázott vallás hozta volna létre a keresztény miveltséget: az ujabb kor épen megforditva, azt a tant kivánja felállitani, hogy a keresztény mivelődés hozta létre századok folytán előbb a keleti, majd a római egyházat s majd a reformátiót. Nézetünk szerint a kettő egymás mellett fejlett. A keresztény vallás megalapitója alapelveket tett le, melyeknek nemcsak erkölcsi, nemcsak vallásos, de egyszersmind politikai missiójuk is van. Ezen alapelveknek, eszméknek a keresztény mivelődés kifejlődésére mindenesetre meg volt a hatásuk. A kereszténység alapelvei előlmentek, világitottak, azok nyomában fejlett ki a dogma, a kánon és lithurgia, melyek az egyház s a különböző felekezetek alakulására és szétválására vezettek.

Abban az időben a vallás és állam, az egyházi és világi élet, az egyházi és politikai intézmények, az egyházi és polgári társadalom, a világi és egyházi hatalom még nem volt külön vállva, köztük a határvonal nem volt elhuzva: az egyház mint szellemi s a világi hatalom mint polgári intézmény mai körvonalait nem birta.

Kezdetben csakis az ige, a kereszténység eszméje és szelleme állt az emberiség rendelkezésére. Inkább morál, mint dogma, inkább erkölcsi mint vallásos kijelentés. Első tekintete az egyénre, az egyén erkölcsi életének irányadására esik; benne egyuttal az egyén pol-

gári, családi, társadalmi és állami viszonyainak alapiránya is le volt téve.

A zsidóvallásból indult ki, hol már nincsen bálványimádás, az isten lakhelye az ég: de nemzeti isten, a zsidó nép az isten kiválasztott népe. A keresztény vallás az istent, az emberiség közös atyjának, közös istenének proklamálja, s ez által a nemzet és nemzet között a határvonalokat lerombolja.

Elfógadja a Mózes tizparancsolatját. Mintegy felállitja az eszmét, hogy a moral törvényei az egész emberiséggel közösek, hogy a moral, mint a családi és társadalmi élet sarkköve, örök és egyetemes, minden kort és minden népet egyaránt kötelezett és kötelez. Az egyén belvilágában felállitja a hitet, az Istenben való bizodalmat, az örök-élet iránti reményt; hit- és reménynyel tölti el, mi az önbizodalomnak lett forrása. Felállitja az Isten előtti egyenlőséget, előnkbe szabja a felebaráti szeretetet: azt az irányt, mit az ujabbkori liberalismus egyenlőségnek és testvériségnek nevez, már kimondja. Az embernek embertársa feletti uralmának, a kasztszellemnek hadat izen, a rabszolgaságot eltörli.

Mig az egyéni, családi és társadalmi élet elébe magasabb irányokat szab azáltal, hogy a nemzeteket egymáshoz közelebb hozta, alapját vetette az európai államélet amaz alakulásának, mi az európai nemzet-családi életet előidézte, s mi által a nemzetek között az az elszigetelt állás, mely az ókori, még a napi ázsiai népek közeledésének utját állta, megszünt. S előidézte azt, hogy a mig az ókori népek történetében nincs összefüggés, minden nemzet története külön történet: Európában egy összefüggő világtörténet állt elő, mely az emberiség történetekép szerepel, szellemi kapocscsá lett, melyben az emberiség, melynek egyesitése lebegett Krisztus előtt, s az emberiség közös végczélja egyetemes fejlődésében kisérve van. Ezért nevezzük, és pedig méltán, a keresztény vallást a szeretet vallásának.

A keresztény vallás alapelvei le voltak téve, de hogy azok gyakorlati értékre jussanak, ama kor civilizátiójának kellett róla gondoskodni. Be kellett vinni a családi, társadalmi és állami életbe; szellemi czéloknak fizikai eszközöket kellett adni. Egyelőre terjesztéséről gondoskodtak, kezdetben szóval, majd fegyverrel. Berendezéséről kellett gondoskodni, kezdetben, mint keleten és az ókorban, a polgári intézményekkel kivánták kiegyeztetni és egyesiteni, de csakhamar beindult különválása. A terjesztés és szervezés különböző irányban kezdett haladni; a moral teréről a dogma terére léptek, s csakhamar előállott a vitatkozások korszaka, mely a felekezetekre szakadást előidézte.

Az első századokat a Krisztus emberi vagy isteni léte felett kelt vita tölti be, mignem a nicäai zsinat (325) kimondja a Krisztus születését, de azért istenséget tulajdonit neki; s megnyilik a századokig tartó vita, mely a szemlélődést a keresztény vallás erkölcsi és politikai missiójáról, lényegéről, a formákra terelte. A negyedik században a vita általánossá lesz, a Krisztus istensége mellett a konstantinápolyi zsinat a szentlélek istenségét is felállitja: kezd a katholikus vallás alakot ölteni. A papi nőtlenség eszméje felmerül; a templomokat képekkel látják el; a harang és orgona használatát behozzák; bejött az urvacsoránál az ostya. A szertartások formulázást nyernek.

A kereszténység dogmái, szertartásai, az első századokban, egységesen fejlenek. Három patriárcha van, hosszasan egyet értenek. Azonban az V. században a keleti és nyugoti, illetőleg a konstantinápolyi és római pátriárkák között, különösen a szertartások felett nézeteltérések merülnek fel. Szakadás kezdődik, minek következtében felekezetek egész serege kezd fellépni. E felekezetek egyelőre magát a dogmát érintik. A Krisztus istenségével szemben, különösen az ariánusok hatalmas tért foglalnak el. Majd a képek tisztelete, imádása kérdése merül fel, mi nagy hullámokat vet fel, s megkezdődik a képrombolás. A képtisztelők és képrombolók két táborra válnak: kelet a képek ellen, a pápa a képek mellett nyilatkozik. A II-ik nicäai zsinat (787) a képrombolók ellen kimondja az egyházi átkot; a képek tisztelete meglett állitva; de azért az egyetértés kelet és nyugat között mindinkább bomladoz.

Még ez ideig a pápai szék a konstantinápolyi császárok védelme alatt áll. A népvándorlás által elsodort nyugot-római császárság helyébe egyelőre a pápai szék kivánt lépni: a keleti császárok támogatják. Mert Itália hóditók kezébe jut, Nagy Constantin Rómát és környékét a pápának ajándékozza. S mert a keleti császárok birtokában megtartani nem tudják, a pápa magát a frank királyok védelme alá adja. Pipin legyőzvén a longobárdokat, Rómát az ostrom alól felszabaditja, a pápának az exarchatus felett világi uralmat enged (756). A pápa Pipint királylyá, fiát Nagy Károlyt császárrá koronázza. A nyugot-római birodalom e formában helyreáll s következése lesz, hogy a pápa és a konstantinápolyi pátriárcha között előáll a fenségi kérdés s bekövetkezik a két századon át tartó elkeseredett viszály, mely később IX. Leo alatt (1054) a keleti egyház kiátkozásával végződik, s mely a szakadást véglegesiti. A keleti vallást követők ó-hitü elnevezést kaptak.

E ponton találták a magyarok kijövetelükkor a keresztény vallást. Még tényleg nem szakasztott volt ugyan a keleti és nyugati egyház egymással, de már külön irányban fejlenek; a népeket és nemzeteket mindenik magának kivánja megnyerni. A magyar mint pogány lép Európába, a téritők nála is megjelennek: felmerül a hova csatlakozás kérdése.

A keleti vallásnak meg voltak érdemei és előnyei. Az evangéliom első hirdetői görög nyelven prédikáltak. Az evangéliom, az uj testamentum görög nyelven iratott meg; a keresztény vallásnak nevet a görögök adtak. A görög bölcsészet készitette elő utját; zsidó nyelv és miveltség utján aligha talált volna utat az emberiség szivéhez. Az eszmét és tant a keleti birodalom fogta fel, Konstantin, illetőleg a keleti császárság vette legelőbb állami óltalom alá, s adta meg intézményi jellegét (311—312).

A császárok és császárnék egész hosszu sora buzgolkodik mellette. Nemcsak a birodalom népét és tartományait kivánják megnyerni, de téritőket nevelnek, kiket a távolabb vidékekre küldjenek el. Theodorich mint kezes hozzájok jut, tőlük távozva, mint buzgó téritő lép a góthok királyi székébe; Ulphilás püspök a góthok részére görögből a szentirást leforditja, góth betüket alkot, miből a német irásjegy fejlett. Cyrillt és Methodot a morvák megtéritésére küldik (884), ezek leforditják részökre a bibliát és imádságokat, alkotják a cyrill betüket és irást, a szlávoknak szintén irás jegyeket adnak, s megvetik a szláv nyelv elemeit. Nem kivánták a görög nyelvet a vallás nyelvévé tenni; utat engedtek a nemzeti papság kifejlésére; megnyitották az utat, hogy az egyházi és világi fenhatóság az uralkodó személyében egyesithető legyen. S mi a terjedésre oly döntőleg hatott, a görög egyház, miként a nyugati, a néptől nem kivánt tizedet.

A nyugati illetőleg római vallás sem lépett fel kevesebb igényekkel. A keresztény vallás eszméit nyugat Európa családi, társadalmi és állami élete szempontjából fogta fel. Felfogása gyakorlati: a keresztény hagyományok, legendák mellett, az egyes nemzetek pogány szertartásait s mivelődési kivánalmait alkotásainál figyelembe vette.

Rómában a császárok alatt a kereszténység három első százada isteni tiszteletével csak a katakombákban érezte magát bátorságban; a hittérités, buzgolkodás martyrságra vezetett. A császárság hanyatlása egyengeti meg a kereszténység utját. A népvándorlás hullámai csapkodnak már Róma körül, Attila (452) Róma előtt megje-

lenik, Leo a vallás egész fényében elébe megy, a világ hóditó Róma falai alól visszafordul: e jelenet óta a vallás és a pápák hatalma a nép szemében meg lett alapıtva. A népvándorlás a római császárságnak véget vet. (476.) A mily arányban sülyed Róma világi jelentősége, azon arányban emelkedik a népnél a vallás fensőségének elismerése. A VI. században a keresztény idő számlálást már a Krisztus születésétől kezdik. Phocius császár Rómát minden egyházak fejének nyilvánitja (606), s kezdődik a római szent szék világtörténelmi hivatása.

A kereszténységnek Rómában kellett tért foglalni arra, hogy nyugaton népszerüségre vergődhessék. Róma klassikus irodalma s a római törvények még nem mentek volt feledékenységbe a népek előtt. Rómában a régi imperátorok, a régi patriciusok tekintélye még mind oly fényben állt, hogy a hóditók büszkeségöknek tartották ilyeneknek tekintetni. A Caesarok a római vallásban mint Pontifex Maximusok szerepeltek, a pápák a méltóságot magokra ruházták; s egyelőre titkon, majd nyiltan, ama gondolatnak éltek, hogy az egyházi főméltóság mellett, az összeomlott római birodalom világi fenhatóságát is kezökbe egyesithessék. E végre a népszerüség első feltételeit Rómában kellett keresni. Az imperatori kor pompája, a római mythologia fényes szertartásai, a triumfánsok fényes diszmenetei a nép kedélyén még mind uralkodtak. Róma tehát elfogadta a közösen megalapitott dogmákat, de a keleti vallásnál fényesebb ritust fejt ki; a ceremoniákat, miket kelet gazdagabb képzelődése kimondott, oly alakba önti, melynek magasztosságát a festészet, szobrászat, zenészet kifejthesse és emelhesse. Egy vallást állitott elő, mely külsőségekben a keletitől nagyban különbözött, s mely előtt a nyugati világ minden püspöke s világi hatalma csakhamar meghajolt. Az imádkozás mellett a társadalom czéljait a keleti vallásnál nagyobb figyelembe vette. Kevesebb ünnepnapot állitott fel. Kelet böjtölésre, sanyargatásra, önkinzásra vállalkozó remetéi helyett, mi ott már a IV. században tulságokba ment át, magasabb czélu egyházi rendeket állitott elő. Keletkezik a VI. században a Szent Benedek rend, mely egyházi czélok mellett a földmivelés, a miveltség és tudományok terjesztésére is vállalkozott.

Kolostorokat, apátságokat és püspökségeket állit, melyek a miveltség és tudomány ápolását és terjesztését kezökbe veszik. Szemlélődő hajlam vonul ezek falai közé; egyik a klassikusokat másolja, a másik szent képeket fest, szobrokat farag. Jeromos 410 tájt befejezi a latin biblia forditását, a Vulgátát, mi a nyugoti mivelődés

kulcsává lesz. Minden szerzetnek meg van scriptoriuma, hol a szerzetesek mint miniátorok, illumiátorok másolják a könyveket, mesteri czimbetükkel és képekkel látják el; fentartják az ókori miveltség maradványait; terjesztik a még használható eszméket. A zárdák püspöki és érseki székhelyek egyszersmind iskolák, melyekben a trivium tantárgyai: a grammatika, rhetorika és dialectika; a quadriennium tantárgyai: az arithmetica, musica, geometria és astronomia. A görög-római mivelődés maradványait az azon időben nyugatra betőrt arabok tudományával felfrissitve terjesztik.

Nagy Károly alapitja a római császárságot: egy Róma, egy császár, egy pápa lett a jelszó. Már Nagy Gergely pápa a VII. században felismeri, hogy az egyházi hatalom terjesztésére legalkalmasabb ut a papság befolyása a politikára és kormányra. Állam és kormányférfiakkal már azóta ők kezdették ellátni az udvarokat. Ha az egyház nem veheti kezébe egyszersmind a világi hatalmat, legalább az államra befolyást, s a világiak mellett, kikkel versenyre szálltak, külön rendi állást követelnek. S nagy Károly szervezkedésében az egyház ezen igényeit nemcsak kielégitette, de egyszersmind formulázta. A pápa világi birtoklása folytatásakép, az apátságok és püspökségek terjedelmes birtokhoz jutnak; a főpapság mint első rend, a közélet terére benyomul. A papság az állami terhek viselése alól felmentetett, s mint ilyen keresett állásá lesz. Bejött a papi ruha viselése, egyelőre csak az isteni tisztelet alkalmára, de mint kitüntetés jele csakhamar kedveltté lett. Igy szervezkedett és emelkedett a római vallás. Az egyház és a papság ahoz a kiváló álláshoz jutott, mely a nyugati egyházat a keleti egyház fölé emelte.

Szent Istvánnak a két vallás között kellett választania. Az első hittérítő VII. Leo pápától jött (937); a görög egyház szintén küldi Hierotheust (949) Egyik háta megett a keleti, a byzanci patriárcha és a keleti császárság; a másik megett a római pápa s a római birodalom. Mindkettőnek szomszédságában vagyunk.

Ugy látszik, hogy nálunk a keleti vallás kezdetben nagyobb hóditásokat tett. Az itt talált s tőlünk polgári jogokat nyert népek nagyobb része a keleti valláshoz tartozott; maig is maradtak keleti valláson magyarok. De ha vizsgáljuk a keleti vallás befolyását a keleti birodalomra, hol az udvar erkölcseit a sülyedéstől meg nem mentette, befolyását keletre, hol a főváros magos kulturája mellett a nép sötétségben maradt: bár a keleti vallás keleti vérünkkel inkább összhangzott, az állameszme szempontjából ki nem elégithetett. A keleti egyházzal való érintkezés a magyar keresztény termi-

nologiába sok szláv elemet vezetett be, ide vonatkozó szavaink egy jó része szláv eredetü: miután a keleti vallás a szlávok vallása lett, aligha be nem következik reánk is, mi a bolgárokra bekövetkezett, a szlávokba lett beolvadás; miként ők, szláv elemmé lettünk volna, alkotmánytalan néppé.

A római vallás más légkört igért. Abban az időben az egyházi élet körvonalai még nem voltak oly mereven elhuzva, mint azt VII. Gergely később formulázta, nemzeti szokásainkat nem félthettük. A római vallás elfogadása annyi volt, mint a nyugati kultura elfogadása. Kilátást nyujtott a nyugati mivelődés, a nyugati intézmények, nyugat mivelődésre képesebb és hajlandóbb népei és nemzetei család-kötelékébe juthatásra. Összeköttetéseket igért, mely támogat. S lehet, hogy a vallás szertartásai keleti képzelődéseinket jobban megragadták.

Szent István, ki nem kisebb bölcs mint szent, profétai lelkének egész meggyöződésével a nyugati vallásra mutatott. Már atyja Gejza felvette a keresztény vallást, s maga is megvolt keresztelkedve. Mikor atyja halála után kormányra lépett, már terjeszti a keresztény vallást, egyházakat, püspökségeket állit. A téritės munkájában Astrik az első pannonhalmi apát támogatja. A kertekben, berkekben, forrásoknál, hol a nép áldozni szokott felállitotta a keresztet; a nép látogatta ezeken a helyeken egy ideig; egyik ősszokás szerint áldozott, a másik imádkozott, mig aztán uj hitét megszokta. A népet templomba vitte be, s mert a tömeg együttléte mindig felemelőleg hat, a nemzet megkapta az egyházi és községi élet iránt a hajlamot; s pár év alatt a nemzet elő volt készitve, hogy a nagy munkára a pápa áldása ki legyen kérve.

Szent István Astrikot Rómába küldte II. Sylvester pápához, hogy mint a kereszténység fejének magát és országát a nyugati egyház kebelébe felajánlja, s magát és országát, hová az avarok bukása után Pannonia beosztva volt, a salzburgi érsekség és passaui püspökség befolyása alól felszabaditsa. Szives fogadtatásra talált. II. Silvester az ezredik év március 27-ről egy okmányt adott ki, melynek hitelessége kérdésébe nem bocsátkozva, elfogadjuk a tényt, hogy II. Sylvester Istvánt királyi koronával ajándékozta meg; felhatalmazta, hogy mint apostoli király maga előtt kettős keresztet vitethessen; felhatalmazta és megbizta, hogy a magyar egyházat a szentszék nevében berendezze és kormányozza. Az egyház felett oly jogokat nyert, minővel csak a császár s a franczia királyok voltak felruházva. A független magyar egyház felett fő-kegyuri jogot nyert,

melynek alapján püspökségeket és apátságokat állithatott, püspököket nevezhetett s az egyházi zsinatok végzéseit jóváhagyhatta. Állitólag az országot 10 püspökségre osztotta; felállitja a kalocsai, veszprémi, pécsi, bácsi, győri, n.-váradi, egri, váczi, gyulafehérvári, csanádi püspökségeket, s azokat az esztergomi érsekség alá, mint metropolita alá rendeli, mert a primásság nemzeti elnevezés; birtokkal látja el, még pediglen oly bőkezüleg, hogy miként meg van jegyezve, ugy csak a normannok, csak hóditó Vilmos dotálta az egyházat s kötelezte alattvalóit, hogy az egyház részére termesztményeik és marháik tizedével adózzanak, mit a nemes is fizetett. E mellett 2 káptalant s 4 apátságot állit s a papság befolyását a közügyekbe elismerte.

Ezzel beléptünk az egyházba, mely sokáig egész nyugat s ma is 200 millió vallása; beléptünk a nyugati vallás és civilisatio eszmekörébe, a kedélyvilág, a családi, társadalmi és állami élet amaz irányába, melyben nemzetünk ma is halad s mi által az európai civilisatio sikerének vagy balsorsának mi is osztályrészesei vagyunk.

Volt mégis egy, mit elfogadni nem birtunk, a római vallás kosmopolitismusa. Hinkmar reimsi érsek franczia egyházat akar, de az excommunicatio előtt meghajlik: Szent István se mehetett odáig. Elfogadtuk az egyetemesités közegét, a latin nyelvet, az egy pápa, egy Róma eszméjét; de az egy császárét nem; magunkat csakis a szent szék közvetlen védnöksége alá adtuk, nemzeti függetlenségünkről nem kivántunk lemondani; független egyházat nyertünk. S ez által egy nemzeti papsághoz jutottunk, mely hive vallásának, de hive hazájának; osztozik a nemzet örömeiben, fájdalmaiban; s az állameszméje előtt traditionalis patriotismusával meghajol.

KŐVÁRY LÁSZLÓ.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉLETE ÉS MUNKÁI.*)

Duka Tivadar Londonban élő hazánkfia, ki a bengáli hadseregnél mint tábori orvos szolgált, egy felette érdekes művel gazdagitotta az angol irodalmat. Ugyanis egy 234 lapra terjedő kötetben eddig ismeretlen adatok nyomán megirta Körösi Csoma Sándor életrajzát, miáltal örök emléket állitott páratlan jellemü honfitársunknak s tiszteletet szerzett az angol nemzet előtt a magyar névnek.

Szerző előszavában felemliti, hogy jóllehet kevés a hiteles adat, melyből az életrajzot összeállitotta, de azért mégis az egy összefüggő egészet alkot a tudomány ama bámulatos emberének életéről, ki külföldi létére csakis angol nyelven közölte dolgozatait; s kevés külföldi tudós részesült is olyan tiszteletben az angolok előtt, mint ő, a minek bizonysága a sirja felett emelkedő szép emlék. A Körösi Cs. Sándor neve nem fog elmaradni egy műből sem, mely a Tibeti irodalmat tárgyalja, vagy a buddhista tanulmányra vonatkozik.

Az egész mű, melyhez Körösi Cs. Sándornak arczképe és siremléke is csatolva van, 12 fejezetre oszlik. A könyv végén levő függelékben pedig dolgozatainak czime s azokból kivonatok vannak közölve.

Az első fejezet tartalma: Bevezetés, Csoma születéshelye, szülői, ifjusága, tanulmányai Nagy-Enyeden és a göttingai egyetemen, tervei s előkészületei utjára, elutazás keletre. A bevezetést szerző igy kezdi: Dr. Campbell Archibald, kormányzó-ügynök a britt Sikkimben, az 1843-ik év végefelé a következőket irta: „Halála óta is mindig abban a reményben voltam, hogy a Bengal Society-nek (társulat) valamelyik tagja tüzetes leirást fog közölni keleti pályájának részle-

*) Life and Works of Alexander Csoma de Körös. A biography compiled chiefly from hitherto unpublished data: with a brief notice of each of his published works and essays, as well as of his still extant Manuscript. By Theodore Duka, M. D. Fellow of the Royal College of surgeons of England; surgeon-major her majesty's Bengal medical service, retired; Knight of the order of the iron Crown; corresponding member of the Academy of sciences of Hungary. London, Trübner & Co. 1885.

teiről. Másfél évinél több, hogy őt elvesztettük és még mindig hiányzik egy olyan emlék, mely tanusitaná, hogy Csoma fáradozásai becsesek valának e tudományos társulat előtt, melyet ő legfontosabb czéljainak elérésében mindig nagy buzgalommal szolgált; és hogy részünkről mutassuk meg azt, hogy munkálatait méltányoljuk."

Dr. Campbell volt az, ki 1842. ápril havában Csoma elhunytakor Darjeelingben jelen volt, s az ő baráti keze teljesitette az utolsó szolgálatot a sirjánál. 1884, ápril 4-én volt Csoma születésének 100-ik évfordulója, mely alkalomból a M. Tud. Akadémia, melynek tagja volt, elhatározta, hogy müveit ki fogja adni magyar nyelven életrajza kiséretében. Ez eljárást vélve legillőbbnek a tudomány e jeles férfia iránt való elismerésének nyilvánitására.

E bevezető sorok után szerző Körösi Cs. Sándor életrajzát irja le 1819-ig. 1784. ápril 4-én született Körösön, Háromszékmegyében. Szülői voltak Csoma András és Göcz Ilona. Gymnasialis tanulmányait 1807-ben végezte be N.-Enyeden. Már ebben az időben vágy keletkezett benne Ázsiában utazni. Nagy befolyással volt reá Herepei Ádám tanár és sokszor volt beszélgetés tárgya a magyar nép eredete és őstörténelme. Sőt két tanulótársával fogadást is tett, hogy tudományos utra indulnak nemzetünk eredetének kikutatása végett. Majd a göttingai egyetemen Eichorn, a hirneves historicus és orientalista, még inkább megérlelte benne ez elhatározást. S 1819-ben utra is kelt. Hegedüs Sámuel tanár, kivel benső viszonyban volt és kinek adatai után hiven van jellemezve, eleget igyekezett lebeszélni tervéről, de Hegedüs szavai szerint sem az idehaza kilátásba helyezett szép állás, sem az út veszélyei, sem pedig baráti figyelmeztetések nem birhatták terve megmásitására, annyira határozott volt feltett szándékában.

A II—XII. fejezetekben Körösi Csoma Sándornak 22 évi vándorlása, küzdelme, munkássága a legnagyobb részletességgel van leirva, de terünk szüke miatt azokat csak általánosságban emlithetem meg.

Hoszszu, tudományos előkészületek után 1819. végén hagyta el Erdélyt és igen gyakran gyalog is utazott Oláhországon és Bulgárián keresztül a tengerpartig, meglátogatva Cyprus szigetét s Egyptomot. A sziriai partoktól Latakia, Aleppo felé, Moszul, Bagdád, Teherán, Perzsia, Bokhara, Kulm, a bamiani hegyszoroson át Afghanistanba, hová 1822-ik év elején érkezett meg. Azután Kasmirba utazott s Khina északi részén át a mongolok és ujgurok országába akart hatolni; de e szándékát nem valósithatván meg, visszatért, mely al-

kalommal találkozott Moorcroft utazóval, kivel irásbeli egyességet kötött, hogy az angol kormány számára egy tibeti szótárt és nyelvtant késziti, ha az angol kormány mindennapi szükségletéről gondoskodik; élete legjavát aztán e kötelezettségének teljesitésére szentelte. A buddhista kolostorokban bámulatos kitartással s önmegtagadással folytatta hoszszura terjedt tanulmányait 1831-ig, mikor munkálkodása eredményének rendszerezése végett Kalkuttába ment; e munkájában Horace H. Wilson sokat segitette; és miután Wilson Indiát elhagyta, Prinsep nagytudományu férfi lett rokonszenves barátja, ki Csomának érdemeit nemcsak maga méltányolta, hanem másokkal is elismertetni egy alkalmat sem mulasztott el. Dr. Malan, a kalkuttai püspöki seminarium tanára és Torrens a bengali Asiatic Society-nek titkárai szintén baráti viszonyban állottak vele s ezeknek idejében volt könyvtárnok; ez időszakra esik irodalmi müködése is.

Miután a tibeti nyelvet teljesen elsajátitotta, mely ott több millió népnek vallási nyelve, keleti Tibetország felé indult (1842) Lassába, hogy ott a Dalai Láma könyvtárait átvizsgálja, mivel azt hitte, hogy azokban fontos okiratokat talál, melyek utmutatásul szolgálnak neki Mongolországba. De e czélját nem érte el, mert 1842. ápril 11-én malaria lázban meghalt Darjeelingben. Mindenét a bengali Asiatic Societynek hagyta. Dr. Campbell az elhunytnak utolsó óráiról s a vele folytatott érdekes beszélgetéséről megható jelentést tett a társulatnak. Szép siremléke, melyet a társulat 1845-ben állitott, mint tiszteletbeli tagjának, a következő felirat áll:

„Itt nyugszik Körösi Csoma Sándor, Magyarhon szülöttje, ki — hogy nyelvészeti kutatásait folytassa — keletre utazott; és sok önmegtagadás és szenvedésteljes év mulva, s a tudomány érdekében kitartó munkássággal öszszeállitotta a tibet-nyelv szótárát és nyelvtanát, az ő legszebb és valódi emlékét.

Lassa felé való utjában, hogy munkásságát tovább folytassa, meghalt ezen a helyen 1842-ben ápril 11-én, 44*) éves korában.

Az ő munkatársai, a bengáli ázsiai társaság tagjai szentelik ez emlékjelt az ő emlékezetének. Requiescat in pace." E siremlék méltó kifejezése a nagy tudós munkássága elismerésének.

Dr. Campbell fennebb emlitett jelentésében kiemeli: „hogy mily hő vágya volt Csomának Lassa városába eljutni, hol meggyőződése szerint a sanscrit nyelv segitségével az ottani könyvtárakban megta-

---

*) Ez téves, mivel 1784-ben született.

lálta volna a hunok történelmére, állapotjukra s vándorlásukra vonatkozó hiteles adatokat. Csomának a nyelvek tanulására rendkivüli talentuma volt. Ő a héber, arab, sanskrit, pushtu, persa, franczia, orosz, latin, görög, német, angol, török, tibet, hindustani, mahrattu és bengáli nyelveket birta és azokban nagy jártassága volt. Halálakor e nyelvek mindenikéből egy-egy szótár volt könyvtárában és azokon saját kézirati jegyzetei."

Ama feltevésre, hogy Csoma csak azért tette volna fáradalmas utjait, hogy — a mint némelyek állitották — megvalósitsa ábrándos ideáit, t. i. felkeresse azt a népet, mely saját magyar nyelvéhez hasonló nyelven beszél: szerző Csoma saját vallomását idézi, melyet tibeti szótárának bevezetésében igy fejez ki: „Én nem tartozom ama gazdag emberek közé, kik saját költségükön utaznak élvezet keresése végett vagy kiváncsiságból; én csupán „szegény tanuló" vagyok, kinek óhajtása az, hogy lássa Ázsiának különféle országait, az őskor számos eseményeinek szinpadát; hogy megfigyelje a különböző népek szokásait és megtanulja azok nyelveit, abban a reményben, hogy a világ az ily eredménynek hasznát majd később be fogja látni." Ilyen volt tehát az a férfi, ki tudományos czéloknak szánt utjában mások kegyeitől függött, hogy megélhessen. Mindenesetre örök dicsősége és érdeme az, hogy ő volt a tibeti nyelvtanulmányoknak Európában a megalapitója. Neve a tibeti nép és annak jeles egyházférfiai előtt halála után is sok évig fenmaradt, mint magyar tudósnak.

Dr. Malan, Oxford egyetemi hittudós, ki dr. Duka utján Csomának tibeti könyveit és kéziratait a magyar tud. akademiának ajándékozta, ezeket irja szerzőnek: „Köszönöm önnek, hogy Csoma arczképének látásával megörvendeztetett; ez nagyon jól emlékeztet reá, ámbár akkor fiatalabb volt, mikor én láttam. Én mindig hálával és gyönyörüséggel emlékezem reá. Társasága igen kedves volt nekem lekötelező, megnyerő és közlékeny módora miatt. Általában ő egyike volt a legérdekesebb egyéneknek, kikkel valaha találkoztam."

Hogy mily kegyeletben van a Csoma emléke az angolok előtt még maig is, annak bizonyságául álljon itt Dall Károly kalkuttai missionáriusnak — ki hazánkat is kétszer meglátogatta — Darjeelingből f. évi jun. 30-ról keltezett s e sorok irójához intézett leveléből a következő kivonat:

Kedves barátom!

„Épen most térék vissza szobámba Körösi Csoma Sándor sirjától, ki — a mint ön tudja — Darjeelingben hunyt el. A mi „Ázsiai

Társulatunk“ Kalkuttában Csoma életének s hazájáért való önfeláldozásának valódi és maradandó emlékét birja az ő tibeti szótárában és nyelvtanában. Londonban elválásunkor 1882-ben ön arra kért, hogy küldjek el minden reá vonatkozó adatot, mit megkaphatok. Ugy hiszem, hogy önöknél már megvan minden, a mi itt található -- s a mi történelmi. Hanem virág, meglehet, nincsen az ő sirjáról; azért virágot és magvakat küldök arról, hogy azok, kik óhajtják, szaporitás által a hősnek és martyrnak szép emlékeit birhassák.“

Csomának a müvei két osztályba sorozhatók. Az elsőbe tartoznak tibeti nyelvtana és szótára és azok az essayk, melyek Kalkuttában a különböző folyóiratokban megjelentek. A másodikba kéziratgyüjteményei. Mindezeknek a teljes czimét, s hogy hol és miféle folyóiratokban jelentek meg, szerző megnevezi a „Függelék“-ben és azokból egyszersmind érdekes kivonatokat közöl, melyekből egy nehányat én is bemutatok a Ker. Magvető szives olvasóinak.

Megjegyzések a Kála-Chakra és Adi-Buddha rendszerekről. Az a sajátságos vallási rendszer, mely Kála-Chakra nevet visel, egy északon levő mesés tartományból, Shambálából eredt. Gyönyörü fővárosa Kalapa, mely sok jeles királynak székhelye, a Sita vagy Yaxartes folyón tul fekszik. E vallási rendszer Közép-Indiában a 10-ik évszáz utolsó felében terjedt el, honnan Kashmir felé Tibetbe is átment, hol a 14., 15. és 16. évszázban több mű jelent meg róla. Közép-Indiában egy Chilu nevezetü terjesztette el. Miután a Vihar ajtaja fölé a világ tiz őrét lerajzolta, a kép alá ezeket irta:

„Az, a ki nem ismeri az első Buddhát (Adi-Buddha), az nem tudja az idő folyamát (Kála=idő, Chakra=kerék, kör).

„Az, a ki nem tudja az idő folyámát, az nem tudja előszámlálni helyesen az isteni tulajdonokat.“

„Az, a ki nem ismeretes teljesen az isteni tulajdonokkal, az nem ismeri a Legfőbb Értelmet“ (Intelligence).

„Az, a ki nem ismeri a legfőbb értelmet, az nem ismeri a Tantrika elveket.“

„Az, a ki nem ismeri ezeket, s a hozzá hasonló teremtményeket, az ilyeneknek lelke folytonosan vándorol s a Legfőbb Győző utján kivül esnek.“

„Azért Adi-Buddhat minden hü Lámának tanitania kell; és minden igaz tanitványnak, ki üdvözülni óhajt, őtet hallgatnia kell.“

Tibeti eszménykép a feleségről. Shakya, attól a leánytól, ki vele házasságra óhajt lépni, a következő tulajdonokat kivánja: „Közönséges nő nem talál izlésemhez és szokásomhoz. Olyan

sem kell, a ki rosz magaviseletü, kinek rosz tulajdonai vannak, vagy a ki nem beszél igazat. De az olyan kedves lesz előttem és illő hozzám, a ki kedélyemet felvidámitja, ifju, szép kinézésü s erkölcsös és jó családból származik.“

Az ilyen tulajdonságokból egy katalogust állitott öszsze versben és igy szólott: „Ha amaz erényekkel ékeskedő leány találtatik, milyeneket leirtam, legyen az a feleségem. Az, a ki ifju, arányos termetü, elegans és mégsem büszke szépségére; a ki gyöngéd testvérei és anyja iránt; a ki mindig örvend az alamizsnaadásban s tudja a helyes módját, hogy miképp kell azt a papoknak s brámánoknak osztani; ha ilyen leányzó található, apa! add hozzám. Az, a ki nem fenhéjázó, nem kevély, nem szenvedélyes és mesterkélt, nem irigy és csalfa, hanem egyenes és nyilt természetü; a ki még álmában sem kiván más férfit s mindig alázatos és engedékeny; a ki szilárd jellemü és nem habozó; a ki nem hiu, nem kapkod külsőségek után, nem nagyravágyó, hanem megelégszik saját helyzetével; a ki szerény ugy öltözetében, mint beszédmodorában; a ki nem dicsekvő és hahotázó; a ki tiszta testben és lélekben, nem unalmas vagy ostoba; a ki mindent helyes megfontolással cselekszik; a ki tisztelettel viseltetik apósa és anyósa iránt, szeliden bánik a cselédekkel; a ki legutoljára fekszik le és legelőször kél fel. Ha van ilyen leány, apa! adjad őt hozzám feleségül.“

Azután a király Shuddhodana megrendelé brahmánjának, hogy menjen el Kapilavastu nagyvárosba, s tudakozódjék minden háznál egy olyan leány után, a ki ezekkel a jó tulajdonságokkal birna, megmutatván egyszesmind Shakya levelét s a következő tartalmu hét verset mondván: „Hozzátok ide azt a leányt, ki a kivánt tulajdonságokkal bir, legyen az bár a királyi törzsből vagy a Braman Castjából, a nemességből vagy a polgári osztályból való. Fiam nem nézi családi származását, ő a nemes tulajdonságokban, igazságban és erényben gyönyörködik csupán.“

A Buddhisták ellene vannak a nők elzárkózottságának, mit tanusit a Shakya feleségének a fátyolviselés ellen tett nyilatkozata, midőn szemrehányást tettek neki, hogy az idegenek előtt nem fedte el az arczát.

„Azok — ugymond — a kik tisztességesek, akár állnak, akár ülnek vagy sétálnak, kedvesek, ha nincsenek is elfátyolozva.“

„A kik nem bünösök: tiszteletreméltók; a vétkesek nem azok.“

„A kik nem álnokok, nem hazugok, testi kivánságaikat, indulataikat elnyomják; a kik tiszta lelkiismerettel birnak, mi szükségük van az ilyeneknek fátyolra?“

„Aztán a nagy Uristen, a ki bölcs és ismeri a mások szivét, sőt az összes istenekét is, ismeri az én gondolataimat, tiszta erkölcsömet, erényeimet, letett esküмet és ártatlanságomat. Tehát miért rejteném el ábrázatomat?"

Shuddhodana, a Shakya apja (a nő apósa) el volt ragadtatva e nyilatkozatok által, s menyét sok értékes tárgygyal ajéndékozta meg és azt mondta, hogy oly két lénynek az egyesülése: gyönyörü látvány.

Buddha erkölcsi szabályai. Tibeti nyelven:

Digpa chiyan minja te
Geba pünsum tsopa tsán
Rangi sempa yonsu dul
Théni sangye tempa yin.

Ne kövess el semmi vétket;
Az erényt igazán gyakoroljad;
Tartóztasd vissza teljesen vágyaidat,
Ez a Buddha erkölcstana.

Buddha tizparancsolatja.

1. Ne ölj.
2. Ne lopj.
3. Ne paráználkodjál.
4. Ne hazudj.
5. Ne szólj illetlenül.
6. Ne beszély esztelenséget.
7. Ne rágalmazz.
8. Ne kivánd a másét.
9. Ne ármánykodjál.
10. Ne légy hajthatatlan a nem helyes elv mellett.

E tizparancsolathoz egy tibeti vallásos király rendeletéből a következő erkölcsi szabályok csatoltattak:

1. Tiszteljed az Istent; ez az első.
2. Kövesd az igaz vallást; ez a második.
3. Tiszteljed a tudóst.
4. Tiszteljed szülőidet.
5. Légy tisztelettel a felsőbbek és öregek iránt.
6. Mutass jószivüséget barátodhoz.
7. Légy hasznára embertársaidnak.
8. Légy igazságos és részrehajlatlan.
9. Kövesd a kitünő férfiakat.

10. Tanuld meg, mikép kell czélszerüen használni a világi javakat és gazdagságot.
11. A szivességet viszonozd szivességgel.
12. A mérésnél kerüld a csalást.
13. Ne irigykedjél.
14. Ne hallgass a nők tanácsára.
15. Légy nyájas a beszélgetésben és okos a társalgásban.
16. Légy emelkededett szellemü és nemeslelkü.

E 16 erkölcsi szabálynak a czime sanskrit nyelven: Subáshta Ratna Nidhinama Shastra.

Ezzel a jeles mű ismertetését be is végzem s még csak azt jegyzem meg, hogy az irálya vonzó, s az angol nyelv használata oly correct, hogy azon semmi idegenszerüség nem vehető észre; mert a tudós szerző teljesen birja az angol nyelvet; s a nagy utazó és philologus emlékének felelevenitése és megörökitése a mivelt angol nemzet előtt méltó mesterére talált.

KOVÁCS JÁNOS.

KIBÚCSUZÓ BESZÉD.*)

Alapige: Zsoltár. 116, 7. 8. Térj meg én lelkem a te nyugodalmadba; mert az Ur jó tett énvelem; mivelhogy megszabaditál lelkemet a haláltól, szemeimet a könyhullatástól. lábaimat az eséstől.

Még ugyis érzékeny megilletődéssel vennők, ha valakit sirásó szándékkal a temető felé haladva látnánk, hát ha előre tudnók, hogy azon valaki a sirt épen önmagának ássa? hogy tudnánk ilynemü jelenetet szivfájdalom nélkül végignézni?

És imé! ez a fájdalmas teendő áll előttem. A mindeneken uralkodó Isten a halálnak ma épen azon keserü poharát adja kezembe, mely szerint ha egy halálraitélt kivégzendőtől kérdeznék: halálos itéletedet irod-e alá? a se felelhetne egyebet, mint a mit tőle kérdeznek, mert én tisztelt hallgatóim becses figyelmét más kérdéssel nem is foglalkoztathatom, mint ezzel: „M i k o r t e m e t i e g y k i b ú c s u z ó p a p ö n m a g á t a l e g t i s z t e s s é g e s e b b e n?"

Felelt helyettem a szent iró, midőn az alapigékben önmaga örök tanulságul azt irá nekem: T é r j m e g é n l e l k e m a t e n y u g o d a l m a d b a; m e r t a z U r j ó l t e t t t e v e l e d, m i d ő n m e g s z a b a d i t á l e l k e d e t a h a l á l t ó l, s z e m e i d e t a k ö n y h u l l a t á s t ó l, l á b a i d a t a z e s é s t ő l.

Egy kibúcsuzó pap akkor mondhatja, hogy m a g á t a l e g t i s z t e s s é g e s e b b e n t e m e t i, mikor jó lélekkel mondhatja: T é r j m e g é n l e l k e m a t e n y u g o d a l m a d b a, m e r t a z U r j ó l t e t t t e v e l e d, m i d ő n l e l k e d e t a h a l á l t ó l m e g s z a b a d i t o t t a.

Korántsem akarom ezzel azt mondani, hogy én egy csuda kivétel vagyok a közvégzet alól: P o r v a g y é s p o r r á k e l l l e n n e d! 1. Móz. 3. 19., hanem csak hogy e z z e l l e l k e m v a n a h a l á l t ó l m e g s z a b a d i t v a. Hiszen ugyis lelkem által vagyok a mi vagyok, napról-napra értelmesebb, jobb, tökéletesebb és boldogabb.

*) Elmondatott Hévizen 1885.

Ezt igy tanitotta szent Pál, a legtudományosabb apostol is: Járultok az Istenhez és a tökéletesekké lett igazakhoz, kik a menyben be vannak irva! Zsid. 12, 22.

E hittel emelem szemeimet hozzátok, kik az Isten országának dicső lakói vagytok. Ti is egykor a halál keserü poharát kiüritettétek, de él bennem a hit, hogy ismét meglátom, a kiket közületek ismértem és szerettem és akkor az én szivemnek öröme lesz, melyet senki tőlem el nem vehet. János 16, 22. Ezt igy mondá üdvözitőnk is, mikor az Olajfák hegyénél menybe menendő volt! Féljen tehát a ki nem hiszen; én gyermekkorom óta az Isten igaz ismeretében vagyok áldott emlékü szülőimtől nevelve és ama szebb és jobb világhoz tartozom, melyre titeket is sokszor figyelmeztetélek, midőn mondám: keressétek az Isten országát és annak igazságát. Mát. 6, 33.

Egyszóval: Ha szintén mai búcsubeszédemmel magam temetem is el magamat, eléggé meg vagyok tisztelve, mert én hiszem, hogy ezzel az élet és halál ura az én lelkemet is a haláltól megszabaditotta.

Igy szabaditá meg továbbá: szemeimet is a sirástól. A bölcs teremtő az embernek azon különös tisztességet is adá, hogy teste vagy lelke fájdalmának sirással adhassa jelét. Én pap létemre is nem egyszer sirtam. Sirtam, kivált ha láttam, hogy a kihez szólok, szavaimat nem érti. Sirtam, mert tudám, hogy ha a tévelygőt meg nem intem és az az ő bünében miattam meghal, az Ur az ő vérét az én tenyeremből kéri elő. Ézék. 3, 18.

De már mán túl ilyen számoló nem vagyok. Az én öntemetkezésem e tekintetben is tisztesség nekem, mert sirásom jó lelkem részvétének jele volt; de az Ur ma azt a jót teszi velem, hogy szemeimet ezen sirástól megmenti. Valamint végre harmadszor megszabaditja: Lábaimat is az eséstől.

Én megtisztelve érzem magamat, valabányszor valamelyik résztvevő atyafi gyámolit, hogy el ne essem. Ezt érzem én, midőn látom, hogy lábaim erőtlensége miatt keresetképtelenné lettem, de a magyar unitárius vallásközönség az egyházi méltóságos Főtanács által jegyzőkönyvileg kimondá, hogy gyámoltjai sorába fogad és én ezzel is dicsekedve mondhatom, hogy Isten után az én gyámom ama százkaru őrangyal, mely az én mai öntemetkezésem által karon fog engemet, hogy el ne essem és ez az eset tagadhatatlanul nagy tisztesség nekem, ki ma nyugodt lélekkel mondhatom: Térj meg én

lelkem a te nyugodalmadba, mert az Ur jóltett veled, midőn megszabaditotta lelkedet a haláltól, szemeidet a sirástól és lábaidat az eséstől! de nektek is tisztelt hallgatóim, miként *látni fogjátok mai beszédem hátralevő részében:*

Midőn ma papi pályám véghatáránál megállapodva látom, hogy viszontagságos életemből tisztelt hallgatóim közt 25 évet már eltölték, jó lélekkel mondhatom, hogy az egy negyedévszázad se mult tőlem hijába; mert a mellett, hogy papi hivatalómnak eleget tenni sohasem mulasztám el, több másnemü hivatalt is vittem, hogy egyszerre voltam községi jegyző, több kárbiztositó társaság ügynöke, postamester és ki tudná kibeszélni, mennyi mindenekben minden? e pillanatban is méltán áldom az Istent, ki az ő erejét az én erőtlenségemben megdicsőité, midőn engemet a ti ősrégi ekklézsiátokba vezérelvén, láthatólag megsegitett, hogy mindenesetre jó emléket hagyok magam után, s a mi több, itt irhatám azon egyházi müveimet, melyek holtom után is a halhatatlanságot az én számomra sok tekintetben biztositják...

Előbb mondám: hogy eddig többször sirtam, midőn láttam hallgatóim közt, ki engemet azért nem hallgat meg, mert nem érti szómat. Ma e tekintetben is hallgatóim nagyobb részét megtisztelhetem; mert ritka községnek van oly népiskolája, mint a miénk; ez mint egy jó méhkas, évről-évre jobb és több rajját bocsátja ki az értelmesen miveltebb ifju nemzedéknek. Községünk iskolája ritka jó tanitóival áll falunk felett, mint egy korona, ama szép magaslaton, melynél szebb középületet messzeföldön alig látunk.

De ha ezzel a világ megtisztelteknek mondhat titeket; ha nem mondom is, hogy ennek létrejöttében a főtényező én voltam, azt bizton mondhatom, hogy ezen megtiszteltetésetekben oly részem van, mely emlékemet méltán fentartja; annyival inkább, mentől több önérzettel mondhatom: *Térj meg én lelkem a te nyugodalmadba, mert az Ur jól tett veled, midőn elvette siralmidat.*

A ti valódi tisztességtekre mondhatom végre harmadszor: azt is, hogy a mindenek Ura megszabaditá ezuttal *lábaimat az eséstől.* Igaz ugyan, hogy a gyámintézet, melynek oklevelei végnyugalomban engemet tisztelnek meg, a magyar unitárius egyház intézete, melynek főgazdája a méltóságos főtanács, vezérörangyala pedig a főpásztor, kit ma unitáriusok püspöke czimén tisztel az ismerők mivelt világa, de az eredeti főbb rész, mint a

gyászszinü fellegekre a remény játszi szinét mosolygó napsugár, a tisztesség végnapjaimra tőletek van; ti mondátok ki ezen vigasztalásomra az első „légyen“ szót, midőn a lelkesült köri esperesség felhivására a gyámintézetbe fogadtatásomat felajánlátok!

Ti hivátok és hoztatok ezelőtt 25 évekkel diszes, virágzó községtekbe; itt e szent helyen, melyet a ti vallásos buzgalmatok változtatott diszesen megújitott templommá, itt tevétek papi munkapályám könnyüvé és gyönyörüséges igává is s ugye? ha szintén mai búcsubeszédem öntemetkezés is, de én méltó önérzettel mondhatom: ez megtisztel engemet is, titeket is; mert méltán mondhatom: Térj meg én lelkem a te nyugodalmadba! mert az Ur jól tett veled, midőn lelkedet a haláltól, szemeidet a sirástól és lábaidat az eséstől megszabaditotta.

Sokaknak vagyok ugyan e diszes gyülésben örök hálára lekötelezve; kiket mint jóltevőimet áldok ama szebb és jobb világban is, hol egymást hitem szerint az örök életben ismét meglátjuk; de most mégis csak titeket áldlak meg Héviz községi unitáriusok! ti valátok jobb és balkéz felől, közelebbi hitrokon lelki atyámfiai!

1. Tisztelendő lelkész Mózes Mihály ur! ki ez egyházközségben engemet ünnepélyesen felváltottál; légyen Isten előtt kedves a te vállalatod és segéljen, hogy az ő igaz ismeretére és tiszteletére sokakat elvezérelvén, lássák meg azt a jobb jövőt, mely az Isten különös országa az értelmesebb, jobb, tökéletesebb és boldogabb emberekben.

A mindenható a te erődet ugy sokasitsa meg, hogy késő napjaidban is elmondhassad: „az én igám könnyü és az én terhem gyönyörüséges!“ és végre az élők és holtak birája adja meg az egész világ előtt a földön is, a menyben is méltó jutalmadat.

2. Tiszteletes, jó és hű szolgatársam! ki a hiveket szivreható énekiddel és lankadatlan tanitásiddal ugy vezérled, hogy az Isten országa e szent helyen szemlátomást terjed, légy áldott kedvesid körében nemzedékről nemzedékre, kik poraidat is megáldják.

3. Ti, kik e népes, virágzó egyházközség érdemes gondnoka, egyházférfiai és elöljárósága vagytok! Ti szülők és magzatok! Ti öregek és ifjak! gazdagok és szegények! özvegyek és árvák! kimeneteletekben és bejövetelekben adja az Úr nyilván jelét: hogy az ő áldottai vagytok.

4. A hajdankor hitregéiből olvasom, hogy a jó lelkek szeretteikhez egy ideig a sirból is haza járnak; az én

mai búcsubeszédem ugyan egy öntemetkezésnek mondható, de valamig szivem dobog, nem leszek halott reátok nézve, mert valaki csak hozzám sóhajt meghalgatom és annak testvérileg szolgálva jelét adom, hogy reá nézve élni még nem szüntem meg.

Most pedig végre is azt mondom: Az én békességem száljon ezen házra! Mát. 10, 13. Több évek óta szenvedő beteges vagyok, lehettek akaratom ellen is fogyatkozásim; bocsássátok meg! azokat nekem. Istenem előtt és sirom szélén állva, én is megbocsátok annak, a ki csak gondolatjában is vétett ellenem. A testi és lelki békesség szálljon házatokra és nyugodjék azon nemzetségre, ezer iziglen!

A hozzám tartozókról felebaráti szeretettel emlékezzetek meg Isten hozzátok! Amen.

I m a.
(b. e.)

Szent Isten! ki egyedül imádandó vagy angyaloktól és emberektől minden intézeteidben. Mi pedig csak általad vagyunk a mik vagyunk. Csak egy ideig birjuk testi és lelki ajándékidat, s azokat is, a kiket szerettünk, te hivod ismét vissza mi tőlünk.

Igy kell a te szódra is megválnunk ez órában is a te szolgádtól, ki mint jó és hű pásztor az evangélium szép kies mezején teljes szivéből és lelkéből késő vénsége koráig vezérlé hiveidet. Igy kell ez ünnepélyes órában az ő szivreható búcsuszavát is hallanunk: Térj meg én lelkem a te nyugodalmadba, mert az Ur jól tett teveled! és mi hisszük ezt, mert a kiket vezérlett, nem csak el nem tévedtek, hanem áldottaid is voltak minden időben.

Hisszük, hogy ezután is jól teszesz vele, a te prófétád szavai szerint: megszabaditod az ő lelkét a haláltól, az ő szemeit a sirástól és lábait az eséstől. Légyen ez is a mi hitünk szerint!

E végre engedd azon vigasztaló reményben is élnünk, hogy a te hiveid országa ama szebb és jobb világ, hol a te szolgáid örökké élnek; a szeretet, mely abban uralkodik, letöröl minden könyhullatást és a te angyalid, kik előtted állnak szüntelen, megőrzik őket, hogy lábukat valami módon meg ne üssék. Légyen Úram ez is a mi hitünk szerint! Légyenek mindazok megáldva, kiket szolgád megáld! Jézus nevében könyörgünk, hallgass meg minket. Amen.

PÉTERFI SÁNDOR,
nyug. lelkész és esperes.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

XCVI.

Unitárius ekklézsiák adakozása a marosvásárhelyi collegium épitésére 1806.

Méltóságos R. Sz. B. Gróf Camerarius és Fő király Biró ur,
Nagytiszteletü Nagyságos Uram!

Még a fennebb mult 1804-dik esztendőben 8-bernek 27-én tisztelvén a F. K. Gubernium' az irt esztendőben 7-ber 14-én 7430 szám alatt hozzám utasitani méltoztatott kegyes intimatumot aziránt, hogy az én superintendentiam alatt levő Ekklesiak Tiszt. Papjaihoz azon rendelest tenném, melyszerint azok közül kiki maga Halgatoinak, a MVásárhelyi nemes reform. Collegium épitésbeli szükségeinek alamisnálkodás által lehető felsegéllését ajánlaná, és azt, a mi ezen végre begyülne, egyetértvén én a reform. superintendens urral, az irt nemes Collegium Tiszt. Előljáróinak administraltatnám; ezekhez képest, minthogy közelitett azon idő, melyben mi főconsistorialis gyülést szoktunk tartani itten kolozsvári ekklesiankban, ezen alkalmatosságot halasztani a tisztelt intimatummal Ekklesiaink Tisztes Esperestjeivel, szóval tejendő illendő adhortatiom mellett valo közlését jobbnak tartottam az irás által valo közlésnél és igy ebeli Hivatalos kötölességemet a közelebről mult 1805-dik első honapja végével tellyesitettem is, oly rendelésem mellett, hogy azt a mi bégyülend, kiki a T. Esperestek közül az ezen esztendőbeli közönséges synati Gyülésünk alkalmatosságával nékem administrallya; mely rendelés teljesittetett is az irt esztendőben Juliusnak első Hetiben nemes Keresztur fiuszéki Kis Solymosi Ecclésiankban, de nem mindenek részéről és a tellyesitők közül is találtattak, a kik nem az én általam adott normativum szerént procedaltak a teljesitésben s azért keveset is gyüjthettek be; s ugyanezért az ilyenekre nézve ujabban is adhortatiot tettem és mind ezeknek s mind a még nem administraltattaknak lejendő administratiojuk terminussat az jelenvalo esztendőbeli Főconsistorium gyülésére halasztottam, melynek volt is az a foganatya, hogy ekkor az administratio nagyobbacska summával tetetett, mintsem az előszöri lett volna, lévén az egész mostani administratum 98 azaz kilenczvennyolcz mforintok és 40 az az negyven pénzek; mely summácskát, minekutána administratioja modjáról Főtisztelendő superintendens Abacs urral a néhai mltgs Gróf Toldalagi

László ur Ő Nga utolsó tisztessége megadattatásakor határozást tettünk volna, ennek következéseül én ezennel Banko czedulákban ide zárva kötelességemnek tartottam mtgs Gróf Uram Ngodnak egyenesen által küldeni, tudván aztat, hogy a tisztelt nemes Collegium mlsgs Fő Curatora Nsgod légyen és annak mostani jeles épittetését is a Ngod bölcs és kegyes szorgalmatosságának kellessek tulajdonitani. Melynek alkalmatosságával batorkodom Ngodat azon instalni, méltóztassék az ezen summásskát Ngodtól által vejendő Perceptor vagy épittető Gazda urhoz az iránt kegyes rendelését tenni, melyszerint, annak általam megtétetett beszolgáltattatásáról nékem recepisséjét küldeni ne sajnállya; mellyel én is magamat a közelebbről következendő synati közönséges gyülésünk alkalmatosságával legitimálhassam. Sajnállom, hogy többel nem szolgálhattam, melyet Ekklesiaink szegénységének és a mostanság uralkodó szükségnek is kelletik tulajdonitani. Továbbra is pedig minden általam lehetségesekben ajánlván Ngodnak kész szolgálatomat, mély tisztelettel állandoul vagyok Méltóságos Gróf Uram Ngodnak

Kolozsváratt Sz. György Hava 20-dikán 1806-ban

alázatos szolgája
Lázár István.

U. I. A bezárt Bánkó Tzedulák ezek:

Egyesek	nro	2	i. e.	rhfl.	2
Kettősök	„	15	„	„	30
Ötösök	„	6	„	„	30
Tizesek	„	2	„	„	20
in summa		25	„	„	82.

az az Hungfl. 98, denar 40.

Külső czim a levél boritékján:

Illustrissimo Domino, Domino Sacri Romani Imperii Comiti Michäeli Teleki de Szék, Sacrae Caesareae et apostolico-Regiae Majestatis Camerario, Inclytae item Sedis Siculicalis Marus Supremo Judici Regio ac Collegii Reform. MVasarhelyensis Supremo Curatori, Domino Dno mihi Gratiosissimo.

MVásárhely.

Rájegyezve kivül a boritékon még ez áll:

„Unitarius Superintendens Lázár István uram Levele a segedelem pénz consignatiojával együtt."

A pecsét egészen ép.

Eredetije a MVásárhelyi ev. ref. collegium okmánytárában.

Közli: **Konoz József.**

XCVII.

Dániel Elek főcurátor körlevele a vallásközönség pénztára gyarapitása végett 1806. julius 20.

Tekintetes Ur!

Valamint egy felől mélyen érzékenyitő szomoruság nélkül nem lehet azon régi mostoha időkről emlékezni, melyekbe szt. vallásunk közönségit illető minden vagyonok erőhatalommal elvétetvén, ennek sorsossai további fenn maradásokra szükséges minden Jok nélkül maradtak: szintén ugy bamulással lehet tekinteni azt a serény igyekezetet, azt a nagy buzgoságot, melyszerént nem kedvezvén semmit magok élelmekre mindennap megkivántató vagyonaiknak is egész erővel azon siralmas romlásból a vallási közönséget avagy tsak anynyira, hogy fennállhasson, kisegitették, melynek tsak az az egy példa is elegendő bizonysága, melyet midőn a közelebb mult télen régibb s ujabb Fundatioink állapottya kikeresése alkalmatosságával lehetett látni némely akkori levelekből s Protoculumokból t. i. a kik tehetősebbek voltanak, feles pénzzel, Buzával s. a. t. gazdálkodván uj fundatiot kivántak tsinálni, mely hogy annál hamarább többre szaporodjék az ilyetén béadott pénzt s. a. t. a szegényebbek kettős Interesre kivették, hogy igy ők is segedelmezői lehessenek az elintézett szent czélnak.

Ezt a szent czélt, ezt a jó intézetet segedelmezték régebben és kőzelebbről is élt örök emlékezetre fenn maradó Istenes adakozásokkal azon Jó uraink s kedves atyánkfiai, kiknek nevek s adakozásoknak mivoltok a Fundatio kikeresésit tárgyazó fennebb is emlitett munkálkodás rendibe kiirattatván, közönségessé tétetnek nem sokára.

Tagadhatatlan ugyan, hogy a többször emlitett búzgó adakozók Josága sz. Vallásunk közönsége Cassáját szép summára nevelte; de igaz az is, hogy kolosvári Collegiumunk megépitésére, a Tanitók fizetésére, s egyéb elkerülhetetlen szükségek potlására mostanában oly sok költség kivántatott, mely mián a Fundationalis Tőke pénzek Interessiből a Cassát nemhogy nevelni lehetett volna, sőt kivált a Collegium épitésire kölcsönözni kelletett, de ezt nehezen nem veheti a ki meggondolya.

a.) Hogy a Collegium épületei semmire kellők, haszontalanok és elromladozottak voltak.

b.) Hogy Isten kegyelmiből megszaporodván Vallásunkon lévő Tanuló Ifjaink, azoknak számokra a régieknél sokkal több épületek kivántatnak.

c.) Hát ha az is tekintetbe vétetik, hogy ámbár most engedte meg a könyörülő Jó Isten azt a jó alkalmatosságot, melybe az ez előtt tilalomban volt ilyetén épitésekre szabadság vagyon, de az meddig lészen fenn álló bizonytalan. Ezek szerént:

d.) Hozzá fogván s nagy részin bé is végeztetvén az épitések, tsakugyan az épités közbe mely igen meg drágodtak az épitésre kivántató minden materiálék, az közönségesen tudatik, ugy hogy már

most nem annyi áron lehet megszerezni mindent mint az épités kezdetekor, mely miánn az épités kőltsége sokkal tőbbre rugott, mint lehetett volna gondolni az épités elkezdésekor. Ezekhez járul az is, hogy szegény Ifiaink tehetetlenek valamely jó kőnyveknek megszerzésére, a Thekába sintsenek nevezetes jó könyvek, ezeknek is megszerzésire igen nagy szükség volna.

Ezek szerént azért, hogy szegény közönségünk Cassája oly állapotra hozattathassék, mely szerént mind a Tanitók fizetése, mindegyéb szükséges költségek a Tőke pénzek Inreressiből kipotoltathassék, sőt ebből esztendőnként valami a Cassa nevekedésére is fordittathassék: FőConsistoriumi gyülésűnken itten volt kedves atyánkfiaival ugy találtuk, hogy azon Jó atyánkfiait, kiknek az Ur Isten az adakozásra modot adott, Cassánk segedelmezésére téjendő Istenes adakozásért megtanályuk.

Melyekhez képest szeretettel kérjűk a Tekintetes urat, ne sajnályon ilyetén megkivántató kőzőnségűnk szűkségeinek némű némű potlására segedelmit mutatni, és mentől előbb lehet, azt be is szolgáltatni, vagy ha a beszolgáltatás mostanába megnem eshetnék, a maga önkéntes jó tettzésiből adandó summának mennyiségit kijelenteni, annyival inkább, hogy a Fundatiok mivolta mostanában lévén munka alatt, ezen jótetemény is a tőbbek rendibe bé irattathassék, a lévén közönségünknek tzélja, hogy Fundátioink rendbe szedettetvén, annak állapottya oly jo karba helyheztethessék, mely szerént a Fundatiokbol tsak egy fillért is se elne vesszen, se a Fundator czéljaival ellenkező helyre ne fordittassék. Egyébiránt állandó tisztelettel maradunk

a Tekintetes Urnak

Vargyas Die 20-a July. 1806.

Dániel Elek
Fő Curátor.

Közli: **Benczédi Gergely.**

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR LEVELEIBŐL.

(XIX—XXV.)

XIX.[1])

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Nagy örömmel vettem a Nagyságod levelét, hogy engem bizodalmával szerencséltetett. —

Kapitány Hall amerikai utazását igen jól ismerem, 's az, utunkban egyik kézikönyvem volt. Amerikában sok kedvezőt és nem kedvezőt hallottam róla. Ott őtet igen megkülönböztetve fogadták, 's még is leirásaiban néhol nem kimélő irántok, a mi nem kevéssé ingerelt fel ott sokakat ellene. — Utazásomban, — mely már nyomtatásban kijött (Kolozsvártt, 1834, „Útazás Észak Amerikában") — én is több helyen hivatkozom derék munkájára; de felfedeztem azt is, hogy ámbár ő egy igen tudományos ember, a respublikai ideáknak épen nem barátja.[2])

Hazánk mostani körülményeiröl sokat irhatnék. Miolta Nagyságod elment, a gondolkodás módja sokban nagyon megváltozott. Most a politizálás 's a pártok küzdése, annyira monopolizálta minden ember figyelmét, hogy csak ez az egyetlen tárgy mindenütt. Természetesen, hogy az ily vélekedésbeli megoszlások eltaszitják egymástól az embereket 's feszessé teszik a társalkodást. — Diaetánk lassan halad több ok miatt 's talán meg is akad, mely esetben előre sajnálni kell hazámot.

Gróf Lajos (Gyulay) is itt van. A Grófné (Wass György grófné, sz. gr. Gyulay Franciska) gyermekeivel együtt frisen van. Minnyájon ohajtanok Nagyságodat megint hazánkban látni.[3])

---

[1]) Bölöni Farkas Sándor levelei palotai báró Frimont Péterné, sz. Gyulay Karolina grófnőhez (Gróf Gyulay Lajos testvérnénje).

[2]) Ugyanennek a szerzőnek egy másik munkája következő czim alatt jelent meg: „Schloss Hainfeld; or, A Winter In Lower Styria" (Paris, 1836). Frimont Gyulay grófné a heinfeldi kastélyban ismerkedett meg vele, l. „Gróf Gyulay Lajos Naplótöredékeiből" (1815—1834), Budapest, 1875.

[3]) Frimont Gyulay grófné 1834-ben Stiriában volt.

A fennebiek iránt elvárom Nagyságod további utasitásait 's instálom adjon nekem alkalmatosságot, hogy megmutathassam, mely forró tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor

Kolozsvár, 1834, dec. 10-kén.

XX.

Méltóságos Grófné,
tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Midőn közelebbről a Nagyságod levelét tisztelni szerencsém vala, Szláby már nagyon beteg volt 's vele személyesen nem is beszélhettem, tegnapelőtt pedig el is temetők. —

Nagy örömmel olvastam kapitány Hallról Nagyságod megjegyzéseit 's mint katonát szinte mentem én is, hogy a respublikai ideáknak nem barátja, mert az ő kortársai közt Angliában sem vala még azon idéa egészen popularis, hogy az ember elébb Hazafi 's azután Katona vagy Tisztviselő. De 1830 olta Angliában is másként állnak a dolgok[1]) 's szivárog onnan szélyel a régi alkotmányokat megrázó, vagy is (az azokat) többé nem pártoló principium. Bár kapitány Hall Magyarországon is, legalább a pozsoni országgyülésen megfordulna! Igen ohajtanám az ő vélekedéseit Magyarországról olvasni vagy hallani[2])

A mi országgyülésünk majd mindennap tartja üléseit, de a pártok egészen ellenkező irányzataik miatt bajosan haladnak. Most már a Gubernium választásáig jött a dolog 's remélem, egy hét alatt választani fognak. Báró Jósika Miklosban egy igen nevezetes orátor termett elé az országgyülésen, ő eddig homályban látszott élni 's inkább azt hitette magáról, hogy egy piperét szerető ember, 's most egyszerre egy szép munkával (az Irány) jelent meg a közönség előtt 's elragadó és franczia csinosságu beszédeivel az országgyülésen.[3])

Gróf Wassné ő Nagysága is szorgalmatosan járja a gyüléseket, valamint gróf Lajos (Gyulay), kik minnyájan frisen vannak.

Fársángunk foly, de nem a régi egybehangzó örömek közt. Leg-

---

[1]) Különösen 1832. jun. 4-dike óta.

[2]) Stiriáról irt munkájában a magyar állapotokról rokonszenv és kellő tárgyilagosság nélkül ir.

[3]) Báró Jósika Miklos szül. 1794-ben, † 1865-ben Drezdában. „Nem egészen harmincz év alatt — irja Toldy F. irodalomtörténetében — harminczhat regényt, azonkivül negyvenöt novellát és beszélyt adott, együtt százhuszonöt kötetben. De érdeme nemcsak e rendkivüli tevékenységben, hanem egyszersmind művei irodalmi sulyában fekszik.“

járatosobbak a casinóbálok, melyek a B. Wesselényi Jozsefné házánál tartatnak.[1])

Kölönben sok kedvetlent irhatnék Nagyságodnak hazánk mostani állásáról, de azok hiszem, Nagyságodnak is kedvetlenek lennének.

Igen nagyon örvendek, hogy alkalmatosságot nyujtott nekem Nagyságod, tiszteletemet levelem által is kifejezhetni. Instálom, szerezze nekem azon örömet több izben is. Mély tisztelettel maradtam Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor

Kolozsvárt, 1835, Jan. 25-kén.

XXI.

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Ez előtt egy héttel Bonczidára jővék ki s itt vevém a Nagyságod becses levelelét. — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

Gr. Bethlen Ádámmal találkoztam kijövetelemkor, 's mondá, hogy Nagyságodnál járt.

Most gróf Wass[2]) iránt vagyunk nagy aggodásban, mert vagy két hónap óta, a mint mondják, nagyon betegeskedik, 's még is most augustus elején, minden jó emberi javaslása ellenére is Borszékbe vitette magát. Kik közelebbről látták, nagyon elgyengültnek mondják.

Mig a jövő postán többet irhatnék, tisztelettel maradtam Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor

Bonczhida, 1835, aug. 23-kán.

XXII.

Tisztelt Méltóságos Grófné!

— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

Úgy hallok, hogy gróf Lajös[3]) a Radnai feredőből egyenesen Borszékbe ment, mivel gróf Wassnak nagyon rosszúllétét hallatta. Meglehet a grófné[4]) is, ha e hirt meghallatta, vagy Borszékbe vagy Szent Gothardra fog menni.

Kolozsvár most oly üres, a millyenre soha nem emlékszem.

[1]) Az ugynevezett hosszú ház a London-utczában.
[2]) Gróf Wass György.
[3]) Gr. Gyulay Lajos.
[4]) Gr. Wass Györgyné.

Minden ember elvonta innen valamerre magát, mert itt csak kedvetlenséget lát és hall.

— — — — — — — — — — — — — — —

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor

Kolozsvár, 1835 aug. 27-kén.

XXIII.

Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

Gróf Wass visszaérkezett Szent Gothárdra, némelyek állitásaként nincs ugyan veszedelmesen, de még is sinlődő állapotban. A Grófné még mind Tresztián[1]) van, várja a lovak oda leküldését. Gróf Lajostól is most vevék levelet, épitetésével van nagyon elfoglalva (Maros-Némethiben). Az öreg gróf Bethlen Ádámné[2]) ő Nagysága jól van, gr. Ádám[3]) is itt van, frisen és tiszteli Nagyságodat.

Mi várjuk a napokban a Herczeget[4]), ki új sorsát hozandja Erdélynek.

Péter[5]) alázatosan tiszteli Nagyságodat, 's én is minden tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor

Kolozsvár, 1835 oct. 4-kén.

XXIV.

Kolozsvár, 1835, nov. 19-kén.

Méltóságos Grófné,
tisztelt Nagyságos Asszonyom!

A mitől rég tartottam, megtörténék. Szegény Gróf Wass György tegnapelőtt nov. 17-kén meghala. Betegségét mind végig fennhordozta; hiában volt minden jó emberei tanácsa, sem lefeküdni, sem orvossággal élni nem akart, és a körülötte valóknak is megtiltatta, ne hogy a grófnénak irjanak betegségéről. Csendesen holt meg, minden kin és szenvedés nélkül. Nyugodjanak békében porai! ő egy lovagi érzelmü becsületes ember volt.

---

[1]) Boitcza mellett a régi Zarándmegyében. A gróf Gyulayak mint bárók Tresztiáról iratták magokat.

[2]) Szül. gróf Gyulay Kata, gróf Gyulay József leánya.

[3]) Gróf Bethlen Ádám, gr. Bethlen Ádámné fia.

[4]) Esztei Ferdinánd főherczeg.

[5]) Hegedüs Péter, a kolozsvári gr. Gyulay-ház felügyelője.

A grófné után mindjárt ember indult, 's felérkezéseig nem fogják eltemetni. Sajnálom szegény grófnét, mely érzelmek közt kell e sanyarú időben Szent Gothardig mennie. De sajnálom gyermekeit is. A boldogult gróf, minden nagy igyekezete mellett is, gazdaságában nem haladt elé, és a mint tudom, sok teréhvel hagyja hátra házát és gyermekeit.

Azt gondolom, gróf Lajos is most fel fog jönni. Gróf Bethlen Ádám ő nagyságok frisen vannak.[1])

Sajnálom és nehezen tettem, hogy ily kedvetlen ujságot irjak meg Nagysádnak. Adjon az ég vigasztalást és enyhületet Nagyságodnak! Jövő héten meg fogom irni a grófné miként érkezését is.

Tisztelettel maradtam.

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor.

XXV.

Kolozsvár, nov. 29-kén, 1835.

Méltóságos Grófné,
tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Minapi kedvetlen foglalatú levelem következéseül jelenteni kivántam Nagyságodnak, hogy az estve gróf Kuunné megérkezék ide a két kisebb gyermekkel.[2]) Gróf Wassné Tordáról egyenesen által ment Szt.-Gothárdra Gizellával. A test eltemetésével mind várakoztak a grófné megérkezéseig, 's e szerint csak holnap fogják eltemetni a szegény megboldogultat.

Gróf Lajos[3]) is meg fog érkezni ide a jövő héten, 's talán itt fog maradni, ámbár elébb úgy volt szándéka, hogy Pesten teleljen. Gróf Kuunné is itt marad Karácsonig. Azt hiszem, ezekről bövebben túdósitandják Nagyságodat majd testvérei.

— — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

Gróf Rhédey Lászlót is eltemetők, ki éppen induloban vala Leányához[4]) felmenni; grófnéja[5]) nem sokára indul fel.

Itten még mind igen kedvetlen helyezetben élünk. Az emberek kerülik egymást 's ellenséges pártokra vannak feloszolva. — Gróf Bethlen Adámné ő nagyságok frisen vannak, 's gróf Ádám meghagyá, hogy Nagysádnak jelentsem meg tiszteletét.

---

[1]) Özv. gróf Bethlen Ádámné s fia Ádám gróf.

[2]) Gróf Kuun Lászlóné, sz. Gyulay Constantia grófnő kisérte fel Kolozsvárra testvérnénje gróf Wass Györgyné két kisebb leányát (Minka Zsuzsánna és Ottilia.)

[3]) Gr. Gyulay Lajos.

[4]) Rhédey Clodine grófnő Wü tenberg Sándor herczeg neje lett.

[5]) Szül. Inczédy bárónő.

A Nagyságod levelei nem hogy terhemre lennének, sőt igen örvendek, hogy ezen körülmény (u. m. Frimont Gyulay grófné különböző ügyeiben külföldről tett megbizásai) alkalmat szolgáltatott nekem, hogy Nagyságod iránti tiszteletem kijelenthessem. Adjon az ég boldog napokat Nagyságodnak, mert azt a sorstól valóban megérdemli. Örökös tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

alázatos szolgája
Farkas Sándor.

Közli: **Gr. Kuun Géza.**

Dr. BIXBY JAKAB AMERIKAI TANÁR HAZÁNKRÓL.

(Folytatás.)

„Miután Toroczkón több családot meglátogattunk, búcsut kellett mondanunk vendégszerető lakóinak. Utunkat Bágyon felé vettük, hol az éjet töltendők voltunk. A toroczkói völgyből kiérve, utunkat ismét az Aranyos mellett folytattuk, s mig Várfalvát elértük, szebbnél-szebb látvány tárult előnkbe. Várfalván, Ar.-Rákoson és Kövenden nem mulathattunk, jóllehet a helybeli lelkészek rendkivüli szivélyességgel marasztottak. Késő este érkeztünk meg Bágyonba, hol Kovács Dénes ur üdvözölt kényelmes otthonában. Másnap a reggelizés alkalmával a kövendi község lelkésze és tanitója személyökben egy küldöttség jelent meg, kérve, hogy látogassuk meg.“

Ezután leirja a bágyoni templomot, s értesités alapján annak rövid történelmét. Megemliti a Keresztes-Mezőn végbement ütközetet Tráján és Decébál között. Torda városának regényes fekvésében gyönyörködik. S különösen kiemeli, hogy mily nevezetesek az itt tartott politikai és egyházi gyülések, miknek részletes leirását adja. A nagyszerü Torda-hasadékot a reá vonatkozó legendákkal s a kivilágitás mellett megnézett sóbányát elragadtatással rajzolja. A tiszteletére rendezett banquetten a magyar ékesszólás lepte meg. A reggeli isteni tisztelet s az iskola leirása után igy folytatja megjegyzéseit:

„Végre egy egyszerü, négyszegletü és fejérre meszelt épülethez értünk, hol régen az országgyülést tartották. A látványosságot kereső szem itt keveset talál olyat, a mit bámulhatna; s a modern épületek közül a legegyszerübb is szembetünőbb ennél. De az olyan szemlélő lelkére, ki a nagy elvek jelentőségét fel birja fogni, a legnagyobb fontosságu. Az olyan sziv előtt, melynek a szabadság kedves, e hely épen olyan tiszteletben áll, mint a thermopylaei szoros vagy a Runnymede (itt adták ki az angol szabadságlevelet) vagy pedig a wittenbergi vártemplom ajtaja, melyre Luther a 25 thesist kiszegezte. Igen, mert ez épület termében hirdettetett ki 1557-ben a lelkiismeretszabadság, itt adatott ki először az általános vallási türelemre vonatkozó rendelet, melyet a modern Európa először hallott, s a

mely rendelet egyike az ujkor müvelődése történelmében a legnevezetesebb mozzanatoknak. Mi tiszteletben tartjuk, s méltán, Plymouth mellett azt a sziklát, melyen a „Pilgrim Fathers“ (a vándor atyák) kikötöttek, midőn az atlanti tengeren át olyan államba mentek, hol szabad volt Istent saját felfogásuk s lelkiismeretük szerint imádni. De az a szabadság, melyet őseink Uj-Angliában megalapitottak, nem volt egyetemes; mert, a midőn a quäkerek és baptisták élvezni akarták, ugy értelmezték, hogy az a szabadság csak azok számára van, kiknek vallási nézetök s szertartásaik megegyezik a puritánokéval. Mig itt, Tordán, fél évszázzal ezelőtt, hogy a puritánok a „May flower“-re (hajó neve) szálltak, általános vallásszabadság volt minden megkülönböztetés nélkül; s valameddig a kormány élén azok álltak, kik a lelkiismeret egyetemes szabadságát kihirdették, valósággal meg is tartották. Midőn a müvelt világ megtanulja a vallásszabadságot ép ugy becsülni, mint az alkotmányos szabadságot: Torda az emberiség M e k k á j a lesz, hová gyakran fognak tiszteletreméltó zárandokok ellátogatni. Megtekintve a szellemi szabadság bölcsőjét elég hosszason, hogy emlékezetemből soha el ne mosódjék, s szivélyes barátainktól búcsut véve, ujból visszajöttünk az erdélyi Athénbe, Kolozsvárra.“

Itt arra kéri a szemle olvasóit, hogy hosszasabban vehesse igénybe türelmöket, mert Kolozsvárt sok a látnivaló s számos nevelőintézetei miatt méltán megérdemli az „Athenae“ elnevezést. Azután rendre veszi a nyilvános épületeket, templomokat, az egyetemet, gazdasági tanintézetet, a felsőbb kereskedelmi- és a három főiskolát, a chemiai laboratoriumot, s azokról rokonszenvesen nyilatkozik. Dávid Ferenczről, mint az unitárius vallás elterjesztőjéről, részletesen ir, ugy szintén főiskolánkról és nevelési rendszerünkről. Bámulással emlékezik meg az unitárius tanárok csekély fizetéséről, s mégis mily odaadással teljesitik kötelességeiket, jóllehet mellékfoglalkozást is kell vinniök családjuk fentartása végett.

Főtanodánkban való tanitás eredményének illustrálására ezeket mondja: „Nem tehetem, hogy egy kellemes meglepetést, melyben részesültem, el ne beszéljek. Ugyanis a mint egyik reggel az iskolát meglátogattam, egy ifju növendék egy igen szép, angol nyelven, tartott beszéddel fogadott, s ámbár máshelytt nem tanult angolul, mégis kifejezésbeli könnyedsége, helyes irálya s ékes előadása olyan volt, hogy kevés angol vagy amerikai hasonló koru tanuló tudott volna még a saját anyanyelvén is ily beszédet tartani, annál kevésbé egy idegen nyelven.“

Jól esett látnia könyvtárunkban az amerikai jeles férfiak arczképeit, mint: a Channingé, Parkeré, Longfellowé, Emersoné, Clarké stb., s a consistoriális teremben a Richmond Anna kegyes alapitónőét. Ezután hálásan emlékezik meg a kolozsváriak vendégszeretetéről, a tiszteletére rendezett banquetteről, az angol körben töltött kellemes estéről, mely alkalomból kiemeli a magyaroknak az idegen nyelvek elsajátitása iránt való talentumát.

Miután leirja a nyári szinházban látott darabnak meséjét, melynek egyik főalakja épen egy amerikai bátor és tiszta jellemü férfi volt, s ugy a szinrehozatalt, valamint a szereplőket megdicséri, igy folytatja:

„Ha Magyarországban tett szemlélődéseimet Európa más országaiban szerzett tapasztalataimmal s észrevételeimmel összehasonlitom, arról győződtem meg, hogy nincs egy ország is, mely annyira rokonszenvezne az Egyesült-Államok népével, mint Magyarország. Bölöni Farkas Sándornak 1831-ben történt utazása után, ki a magyarokkal megismertette az Egyesült-Államok népei által élvezett politikai és vallási szabadságot, ugy tekintették Amerikát, mint az általuk is imádott szabadság kivá asztott helyét. Széchenyi gróf, jeles vezérük szintén nagy kedvelője volt az amerikai intézményeknek; és Kossuth Lajosnak, szeretett patriotájoknak, Amerikában való leirhatatlan lelkes fogadtatásáért minden nemes keblü magyar bizonyos elkötelezettséget érez az amerikai nép iránt, s azt alkalomadtán mindig készek is tényleg bebizonyitani. Kétségkivül ez az oka, hogy az amerikai utazó ilyen vendégszeretetben részesül, jóllehet semmi egyéb által arra nem tette magát érdemessé, minthogy csak ő Amerika szülöttje. Az igazi magyar vendégszeretet Kolozsvárra érkezésem első perczétől, elutazásom utolsó perczéig kisért. Ugy hogya midőn az indóháznál kedves embereimtől búcsut vettem, nem hasz, náltam szónoki figurát, azt mondva, ugy tetszik, mintha saját testvéreimtől vennék búcsut."

„Épen Budapestre visszaérkezésemkor kezdődött az országgyülés, mely ezer éves multjánál fogva egyike Európa legrégibb törvényhozó testületeinek. Nekem is egyik unitárius hitrokonunk szivességéből alkalom nyilt az alsó- és felsőház ülésein jelen lehetni. Nemsokára uj országházat épitenek, de a jelenleginek is a terme izlésteljes, kényelmes és különösen nemes egyszerüsége jól esik a szemnek. Tisza miniszterelnök tekintete és arcza erélyre és bölcseségre mutat. Az országgyülés egyik kitünő tagjának, s a nagy regényirónak: Jókainak arczát hiában kerestem. Azonban Ferencz József püs-

pök barátságos képét ott találtam, kit a mult évben tiszteltek meg a képviselői madátummal."

Ezek után leirja a gyülés menetét, a különböző pártokat, azoknak törekvéseit, az Ausztriával való közös ügyeket, a felsőház ujjászervezését stb, majd a városliget s állatkert látogatását beszéli el.

„Másnap reggel, vasárnap, unitárius hitrokonaink isteni tiszteletére mentem s velök én is az Uri szentvacsora vételében egyesültem. Mintegy 70—80 férfi és nő gyült össze egy tágas és világos teremben. Arczaik a miveltség és értelem félreismerhetetlen jeleit tükrözték vissza. Az isteni tisztelet megkezdése előtt az ekklézsia vezértagjainak beajánltak, kik mind előkelő állást foglalnak el a társadalomban és a miniszteriumnál. Mindnyájok között legfeltünőbb alak volt Odescalchi, szerémi herczeg, ki magyar öltözetében széles Vandike gallérjával és lovagi tekintetével ugy nézett ki, mintha a régi képiróknak festett lovagjai közül valamelyik lépett volna előnkbe.

A herczeg, mint lelkes és buzgó magyar, mindig magyar öltözetet visel; s mióta az unitárius hitre tért, annak ügyeiben tevékeny részt veszen, valamint a politikai mozgalmakban is. A budapesti unitárius ekklézsia számra nézve kevés tagból áll, de értelmi tekintetben nagyjelentőségü. Ez isteni tisztelet arról tanuskodott, hogy a mély vallásos érzelmet és buzgóságot az ujabbkori áramlat és közöny a tagokban nem hütötte le. Derzsi Károly lelkész kitünő beszéde után a püspök tartott megható urvacsorai agendát."

Itten elbeszéli az ekklézsia keletkezését, fejlődését és jelen állapotját; s hogy szaporodásuknak egyik nagy akadálya a templom hiánya, mely nélkül egy ekklézsia olyan, mint a hajlék nélküli család. De ez is már tervbe van véve; a város helyet is ajándékozott, hová épitsenek. Az épitésialap gyorsan nevekedik, hanem majd kénytelenek lesznek külföldi hitrokonaik segélyét is igénybe venni, mert minden buzgóságok és vallásukhoz való ragaszkodásuk mellett, anyagilag szegények. Az a tevékenység és áldozatkészség, melyet már is kifejtettek, méltán megérdemli a nagylelkü támogatást a külföldi hitrokonok részéről is.

„Alig van alkalom — mondja — legyen az vig vagy szomoru, a mint helyesen megjegyezték, hogy a magyarok azt lakomára fel ne használnák. Ilyen jó ürügy volt a banquette rendezésére a püspök jelenléte és az enyém. A banquetten a legjobb hangulat volt és sok felköszöntő, különösen Amerikára s szabadelvü intézményeire. Ha a szóbeli hála egy országot gazdaggá tehetne, vagy a jóki-

vánság a hitet fentarthatja: akkor Amerikának ezután a leggazdagabb országnak kellene lennie, s az unitárius hitfelekezet jövője biztositva van minden veszély ellen. Még azon a napon búcsut véve kedves ismerőseimtől, elindultam Drezdába családomhoz. Én is, mint a többi amerikai látogatók, azt mondom, hogy a magyarok a legjobban értik azt a szerencsés mesterséget. t. i. a vendéget ugy bocsátani el, hogy az bánkódjék a felett, miért nem maradhat hosszasabban."

„Ha Magyarországról kapott benyomásaimat, észrevételeimet egybefoglalom, azt állitom és hiszem, hogy az (legalább egy amerikainak) egyike Európa legérdekesebb országainak, melyet meglátogathat. A tájképek változatos és elragadó szép alakjai, a primitiv szokások és öltözetek különössége, melyek még nincsenek számüzve, mint Európának gyakrabban látogatott részeiben; egyes helyiségével kapcsolatban álló történelmi mondák, regék és tragicus események, melyek még nincsenek az utazók által kiaknázva: mindezek hozzájárulnak, hogy Magyarországban az utazást vonzóvá és gyönyörködtetővé tegyék. Anyagi téren is az ozszág gyorsan halad; kényelmet szintén találhat az utazó olyant, mint Közép-Európa más részeiben s e mellett lát olyan ujdonságokat, sajátságokat, mik egyebütt hiányzanak."

„A magyar nép, mely iránt az amerikai bizonyos vonzalmat érez, független érzelmü, tevékeny és lovagias, előzékeny és érzékeny természetü, épen oly heves a nemtetszés, mint a tetszés nyilvánitásában; politikai vagy vallásos nézetéhez mit vall, egész lelkével ragaszkodik s a mellett küzd, bármilyen legyen. Az olyanra, ki huzamos ideig tartózkodott megelőzőleg a lassu és számitó németek között, a magyarok élénksége, vendégszerete és nyiltszivüsége kellemes változásképp hat. Egy másik jellemvonása a magyaroknak, mely egészen ellentéte a németeknek, a szépnem iránt való udvariasság és nagy tisztelet, mi igen szép tulajdonságnak tünik fel az amerikai előtt. Magyarországon az ebédnél nem a férfiakat kinálják meg először, mint Németországban, hanem először a nőket, épen mint nálunk. Az utczán az ember szeme nem akad meg szánalommal egy jól megrakott nehéz kosár alatt görnyedő szegény asszonyon; azt sem látni, hogy mikép ballag a hámban fogott kutya mellett, s ketten vonják a tejes vagy zöldséghordó taligát, mig az ura sört iszik a Wirtshausban; vagy ha a férj odáig alázná magát, hogy a feleségét kisérje, nagy megalázás lenne, ha egyebet vinne pipájánál s nádpálczájánál. A nőknek mezei munkára való alkalmazása Magyarországon

inkább kivételes eset, mig Németországon szabály; a magyar uri ember, ha egy nehéz csomagot vinni kell, azt inkább maga viszi, mintsem jobbfelével vitesse. A magyarok a leánygyermekeket ép ugy, mint a fiukat jó nevelésben igyekeznek részesiteni, következőleg nemcsak a háztartás ügyességében állanak egyenlő szinvonalon Európa más országainak nőivel, hanem miveltségök és értelmi fejlődésök is igen figyelemreméltó.

„Az amerikaiak és magyarok közti rokonszenvnek egy másik vonása: a szabadságszeretet és patriotismus. A magyarok történelme a nemzeti létezésért való küzdelemnek egy hosszu lánczolatából áll. Magyarország Közép-Európának keletfelé vezető kapuja volt, s 300 éven át kelet hordái és a törökök ellen védbástyául szolgált. S midőn politikai s vallási meghasonlás miatt a Habsburg-ház önkényes uralma alá jutottak, fejedelem fejedelem után minden erőszakot, hizelgést és megvesztegetést elkövetett, hogy a nemzeti érzelmet, szellemet, politikai és vallási szabadsághoz való ragaszkodást elfojtsa; s habár sokszor elnyomatva leveretve, mégsem adták fel a csatát. A magyarok — a mi egyedüli Európa keleti felében — erősen ragaszkodnak az alkotmányos szabadsághoz, támogatják a szabad sajtót; az egyetemes népnevelést buzgón felkarolták, s mindent megtesznek arra, hogy a müvelt nemzetek sorában az elsők legyenek. S ha némely tekintetben kortársaiktól elmaradtak, meg kell emlékeznünk arról, hogy a mig Európa más nemzetei békében futották a versenyt, addig a magyarok testöket élő védbástyává tették az európai civilisatio érdekében a barbarság hullámai ellen, mely a keteti határszélt verdeste.

„Vallási dolgokban is, a mint már emlitettem, a magyarokat türelmesség és liberalismus jellemzi, mely ritkaság másutt Európában. A protestánsok és katholikusok között való egyetértés és kölcsönös tisztelet csaknem testvéries. A közös politikai kérdéseknél, a nevelési és emberbaráti czéloknál a felekezeti különbségek teljesen megszünnek s a különböző vallásfelekezetek tagjai egymás mellett közös erővel munkálnak. Katholikus papok gyakran protestáns jelöltre szavaznak a választási urnánál, s viszont a protestáns városok képviselői: katholikusok. Jóllehet az uralkodócsalád s a választók nagy többsége Magyarországon a katholikus hitet vallja, mégis a miniszterelnök református és a protestánsoknak a kormánynál egyenlő befolyásuk van.

„Az unitárius felekezet számra nézve a legkisebb a többi elismert egyházak között, de erős hazafiságuk és általános miveltségök-

nél fogva előkelő állást nyertek ugy a törvény előtt, mint a hivataloknál. Számos jeles szónokot és irót mutathatnak fel a multból és jelenből. Hogy számuk nem gyarapodik erősen, annak oka az, hogy az átállás egyik vallásról a másikra sok formálitással jár. Nem oly könnyü, mint nálunk. (Itt leirja, hogy az átállás mikép történik.) A magyar unitáriusok tiszteletteljes multjokra sokat adnak. S ha kitartásukat, lovagiasságukat s az egyházuk érdekében meghozott áldozatukat tekintjük, méltán lehetnek büszkék. De azzal nem elégesznek meg, hogy csupán csak a mult idők szép emlékeiben gyönyörködjenek, mert a politikai szabadság uj korszakában, mely felderült, mindent megtesznek hitvallásuknak minél szélesebb körben elterjesztésére.

„Dr. Channing, dr. Martineau és dr. Clark müveinek a leforditása által sok gondolkozó főre hatnak. A vallásos élet, a szabad gondolkozás joga; a nemzeti szabadság s a nevelés ügye mindig szent volt az unitárius egyházak kebelében, s tagjai mindig igaz harczossai és kész martyrai voltak azoknak.

„Csak egyetlen kritikát hallottam az unitáriusok ellen felhozni: t. i. a válópereket illetőleg. De a dolog nem ugy áll, a mint azt a katholikusok feltüntetik. Tapasztalatokból, helyes informatiókból és hiteles adatok alapján győződtem meg, hogy a válási esetek az unitáriusok és unitáriusok között sokkal kevesebbek, mint Angliában vagy Amerikában. Sőt azok után, a miket láttam és hallottam, merem állitani és hiszem is, hogy kevés egyház van Európában, melyben a családi élet tisztább, öszhangzóbb volna, s férj és feleség szebb családi életet élne, mint a magyar unitárius egyházakban.

„Azt az anyagi segélyt, melyet az amerikai unitáriusok nyujtottak és nyujtanak, a legméltóbban használják fel, s rendkivül sok jót eredményez. E rokonszenvért nagy hálával is vannak irányunkban. De eltekintve minden ilyes feltevéstől, én azt mondom, hogy mindazért, mit az amerikai unitáriusok tettek, vagy tenni fognak a Dávid Ferencz egyházáért, nagy mértékben viszonoztatik vagy már is viszonozva van. Mi ugyanis adósai vagyunk ez egyháznak a tántorithatlan hűség és lovagi bátorság ama dicső példaadásáért, melyet a szabadelvü kereszténység érdekében kifejtettek. A magyar unitárizmus pályafutása egy lelkesitő tanubizonysága a kitartó erőnek és a köznép közt való elterjedés lehetőségének. Az amerikai unitáriusok eddig csak az angliai és amerikai unitárismus történetével voltak ismeretesek, s nem volt mit válaszolni ama kritikára, hogy az unitárius vallás csak a mivelt embereknek való; de most hivatkozhatunk

arra, hogy Magyarországon az istenegységében való hitet a köznép is vallja s egyszerüsége miatt az is felfoghatja.

„A másik kritika mit Amerikában az unitárizmus ellen felhoznak: az, hogy az csak uj keletü s helyi jelleggel bir; most, midőn a magyar unitárismus történelmét ismerjük, ez ellenvetést is megczáfolhatjuk; mert Erdélyben korábban létezett szervezett unitárius egyház, mintsem Wesley megalapitotta volna egyházát, vagy Roger Williams predikált volna Amerikában, vagy pedig a Westminsteri catechismust formulázták volna.

„A politikai és vallási nehéz küzdelmek idejében is a magyar unitáriusok állandóan megmaradtak hitök mellett; és a százados próbákból, melyeknek romantikus és pathetikus részleteit csak az foghatja fel, ki történelmöket apróra ismeri, végre is kifejlett egy egyszerü hitvallás, mely ajtót nyit a modern gondolkozásnak és felfogásnak, s a mely eszményi hitvallás a modern társadalom szükségleteit lesz hivatva kielégiteni. Magyarország és nemes népe történelmének bővebb megismerése; a magyar és amerikai nemzet közötti bensőbb barátság ép oly áldásteljes fog lenni az amerikaiaknak, mint a magyaroknak."

KOVÁCS JÁNOS.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1885. julius.

(Papi conferentiák, évi vallásos gyülések. — A halottak: Hugo Victor.)

Szerkesztő ur!

Nem czélom részletesen beszélni az ez évben tartott lutheranus és reformatus papok gyüléseiről és az ezekben tárgyalt ügyekről; azokról a vallásos társulatokról sem, a melyek most tartották évi rendes közgyüléseiket, mert ez meszszi vezetne és különben sem érdekelné az ön olvasóit.

Minden szinezetü lapok általánosan megjegyezték, hogy ezeken a gyüléseken évről-évre kevesebben jelennek meg. Egyhangulag panaszkodnak a protestansok kevés lelkesülésén. Mindenik iparkodik megmagyarázni e lankadtságot, a lelkesülésnek e csökkenését. „A hit hanyatlik", mondják némelyek. „A sajnálatraméltó szakadások okai e csapásnak", állitják mások. Megengedem, hogy e panaszok részben igazoltak. Elismerem, hogy a lelkesültség éppen nem forró; elhiszem, hogy régebben több lelkesültség volt a lelkekben; de mégis ezek a magyarázatok nekem nem tetszenek elégségeseknek. Szerintem annak, hogy valamint a papok, ugy a világiak is kevésbé sietnek a Párisban tartott gyüléseken megjelenni, fő oka az a decentralizáló áramlat, mely Francziaországban kiválóan tizenöt év óta feltünt. A közel multban minden kezdeményezést, minden mozgalmat Párisból vártak.

Ez volt a központ, a honnan minden kiindult és minden viszszatért. Itt tartattak a protestantizmus nagy itélőszékei; tömegesen tódultak is e székezések tartására. Ma már éppen nem igy áll a dolog. A vidékeken a különböző egyházak magokra sorakoztak; vidéki egyleteket alkottak, rendes gyüléseket tartanak, a melyek oly saját ügyekkel foglalkoznak, a melyeket jól látnak, felfognak és ismernek. És a vidék nem azért, mintha kevésbé érdeklődnék általában a protestantizmus munkálkodása iránt, kevésbé vágyik Párisba jőni, oly társulatok évi gyüléseire, melyeknek munkaköre igen gyakran csak Párisra szoritkozik; adjuk ehez, hogy a napilapok és a különböző hirdetések ma inkább el vannak terjedve, mint bármikor, könnyen megérthetjük ezek után, hogy sokan ugy gondolkoznak: majd részletesen megtudjuk mindazt, a mit ezekben a gyülésekben beszélettek és tettek.

Nem beszélek erről többet, elég ha jeleztem oly okot, melyet mások nem vettek tekintetbe. Egyébaránt lehetséges, hogy ez a tény nemcsak Francziaországban fordul elé, részben mindenütt megvan.

A papok közgyülésén is csak vagy százan jelentek meg. Annyi igaz, hogy helytelenül nevezik közgyüléseknek ezeket a conferentiákat. A szabadelvü papok ugyanis nem jelenhetnek meg azokon, nem mintha kidobnák onnan, de azért, mert a gyülés megnyitásakor a jegyző felolvas a szabályzatból egy czikkelyt, mely szerint azok, a kik az apostolok Symbolumaiban nem hisznek teljesen, nem vehetnek részt a conferentiában. És mivel nagyon sok szabadelvü (s hát még mennyi orthodox) nem hiszen, az következik, hogy a szabadelvüek eltávoznak. Kár, hogy a szabadelvüek ez évben nem vettek részt, mert sok talentummal, nagy tanultsággal és ékesszólással nagyon érdekes kérdés tárgyaltatott ott.

„A feltételes halhatatlanság", ezt tárgyalta a Brüsseli Byse ur egy tartalmas felolvasásban, s a melyhez nagy mélységgel hozzászólott Ducros ur Párisból egy más felolvasásban, melynek az volt czélja, hogy megostromolja Byse ur következtetéseit. Az a viszony, a melyben Byse ur dolgozatát felmutatta, nem engedte meg, hogy a kérdést egész terjedelmében felölelje. Ugyanis arra szoritko, zott, hogy a kérdést csak bibliai tekintetben tárgyalja. Szerinte a biblia sehol sem tanitja az ember természet szerint való halhatatlanságát. Abból, hogy az emberi teremtmény életre hivatott, nem következik *ipso facto*, hogy halhatatlan is legyen. Az ó- és uj testamentumban nincs egy hely is, mely határozottan állitaná; magától az embertől függ, hogy halhatatlan, vagy később olyanná legyen. E végett szükséges, hogy maga akarjon halhatatlan lenni és hogy arra méltóvá lenni törekedjék; a ki a gonoszságban megmarad, ezáltal a gonoszság által örökös megsemmisülésre kárhoztatja magát. Ismétlem, hogy Byse ur szerint mindez nyilvánvaló a Biblia világos tanitásából. Nem szükséges mondanom, hogy én csak felmutatom ezeket az eszméket, de nem vitatom; mert több ellenvetésem volna és nem is osztom azokat.

Ducros ur egy hatalmas ellennyilatkozatban kikelt Byse ur állitásai ellen. Bár a Biblia általános terén maradott, mely több helyen mondja az emberi solidaritást; mégis ki-ki tért a bölcselmi térre is, s a mi különös, ugy látszik, hogy Ducros ur szoros orthodoxiája mellett is az universalismusban állapodott meg; a mi egyébiránt rationalis, s bibliai álláspontról inkább fentartható, mint Byse ur tétele. Byse ur makacs individualizmusa egészen elrémitette Ducros urat is, azért merényletnek nevezte az isteni élet ellen, melyet minden ember magában hord, mert mindenik Isten képére teremtetett. Előtte „az örökkévalóság valóságos élet, nem pedig temető." Ezt a két felolvasást figyelmesen meghallgatták és élénk vitát is idéztek elő. Ebben a vitában résztvett a „feltételes halhatatlanság" buzgó pártolója és védelmezője Pétavel genfi tanár ur is. Erélyesen védelmezte Byse ur tételét, a nélkül, hogy ujabb érveket hozott volna fel. Egyébiránt Pétavel ur elmélete eléggé ismeretes azokból a

számos értekezéseiből, melyeket a „La critique philosophique“ czimü bölcselmi szemlében közlött. Pétavel mellett csak a Hagai Lacheret ur osztotta Byse ur eszméit. Mindenik más felszólaló ostromolta. Sokan azzal vádolták Byse urat, hogy a deterministák és evolutionisták eszméit osztja s a bűnt nem létezőnek veszi. Byse ur zárbeszédében azzal vádolta ellenmondóit, hogy odahagyták a bibliai tért, hogy philosophiai téren támadhassák meg. Szerény véleményem szerint Byse urnak nem volt abban igaza, hogy a vita kizárólag a Biblia teére szorittassék: előre látnia kellett volna, hogy a vitát más térre fogják terelni; mindenesetre át kellett volna látnia, hogy igy a kérdést korlátolt módon tárgyalja. Ellenben teljesen igaza volt akkor, midőn védekezett, hogy nem determinista vagy evolutionista. Való, hogy kizárólag a Biblia terén maradván, psychologiája egészen különbözik az evolutio tanaitól; a determinizmussal szembe helyesen elismeri a szabadságot.

Egészen más kérdést tárgyaltak a lutheranusok conferentiáján, erről el lehet mondani, hogy valóban gyakorlati volt. Mondjuk meg mindenekelőtt a lutheranusok tiszteletére, miszerint két év óta azt a dicséretes szokást vették fel, hogy gyüléseik ajtaját mindenki előtt megnyitják dogmatikai symbolumokra való tekintet nélkül. A Billettes-i templomban nagyon népes is volt a gyülés: reformátusok és lutheranusok, independensek és methodisták, szabadelvüek és orthodoxok a testvéri szabadság és egyenlőség gondolatával találkoztak ott. Az egész tökéletes jó rendben folyt le, azzal a nyugodtsággal és komolysággal, melylyel minden oly fontos kérdést tárgyalni kell, melyek minden gondolkodó embert érdekelnek. Világos példa ez arra, hogy atyafiságos együttélésre és arra, hogy az emberi lélek érdekeivel és az egyházzal — mely a lelkek társulata — foglalkozzunk, nem mulhatlanul szükséges, hogy minden dolog felől egy nézetben legyünk.

„Az egyház és az elválás“. Ez a kérdés volt napirenden, melyet a párisi fakultás segédtanára: Vaucher ur egy jól átgondolt és nagyon szépen megirt dolgozatban tárgyalt. Ezt a kérdést az elválásnak a franczia törvényhozás által közelebbről történt visszaállitása idézte elő. A felolvasó szerint az a kérdés, hogy minő mértékben áldhatja meg, vagy köteles megáldani a pap azokat a házasságra lépőket, a kik vált személyek voltak. Vaucher ur szemlét tart az elválásra vonatkozó, az ujtestamentumban előforduló helyek felett s azokat exegetikai és történelmi szempontból tanulmányozza. Ily hely csak öt van, négy az evangeliumokban, az ötödik szent Pálnak a Korinthusbeliekhez irt első levelében. Ezután előadja a katholikus és protenstáns egyházakban, különösen a lutheranus egyházban mindig fentartott gyakorlatot; azután részletesen ismerteti az elválást visszaállitó 1884. évi franczia törvényhozást; végül saját következtetéseit adja elé. Szerinte az elválás csak hűtlenség esetében mondható ki, következőleg vált személyek házassága alkalmával áldás csak olyanra mondható, a kinek javára mondatott ki az elválás,

megtagadtatván ez az áldás az oly házasulandótól, a ki ellen hűtlenség okán az elválás kimondatott. E szerint a törvényszék itélete állitaná meg a papra nézve az egyik vagy másik házastárs bünös vagy ártatlan voltát.

Ennek az értekezésnek felolvasása nagyon érdekelte a hallgatóságot és élénk vitára szolgáltatott alkalmat; de, miként előre lehetett látni, semmi gyakorlati következtetés sem fejlődött ki a vitából. Nagyon különböző vélemények nyilvánittattak és állittattak fel. Csak elméleti szempontból ugyanis ily tárgynál a legellenkezőbb nézeteket is lehet védelmezni; de mihelyt a gyakorlati térre lép az ember, a nehézségek azonnal előállanak és a nehézségek megoldhatatlanokká lesznek, ha, miként itt is nehány szónok, csak az egyházi házasságot tartjuk érvényesnek; a mi — közbe legyen mondva — éppen nem talál a protestantizmussal, mert egészen katholikus eszme, mely sem a szentirás tanitásain, sem az apostoli, sem pedig az első három évszáz hagyományain nem alapszik.

Az eredeti okmányokban a házasság sehol sem tekintetik a római katholikus egyház értelmében való sacramentumnak; következőleg a házasság a maga törvényes értékét csak saját jelleme, polgári jelentősége által kapja meg. A polgári ténynyel szembe, mely a kötött házasság jogosságát és törvényességét megállitja, mit kell tenni a protestans papnak, mikor arra hivják fel, hogy a házasságot megáldja? Ez a kérdés. Nem elég, hogy egyszerüen azt mondja, hogy az vált személyek között kötött házasság; mert a törvény már megállitotta az uj házasság törvényes voltát. A kérdés mindenesetre kényes s a pap bizonyos esetekben azt is hiheti, hogy az egybekeltek méltatlan volta kötelességévé teszi az áldás megtagadását, de nem hiszem, hogy ahoz joga legyen. Igen sokszor megtörténik, hogy oly személyek jelentkeznek uri szent vacsorával való élésre, a kikről a pap jól tudja, hogy erkölcsiségük éppen semmi; mégis épen ugy elfogadja, mint a más hiveket, Én nem tartom lehetségesnek, hogy a protestans papok az elválás kérdésében egy táborban harczoljanak a katholikus egyházzal. Sietek kijelenteni, hogy a szónokok közül nagyon kevesen tekintették a házasságot ebből a szempontból és következőleg a házasság alkalmával a pap által adni szokott áldást. Ismétlem, semmi határozott végzés sem hozatott a conferentiában.

— Azok közül a számos társulatok közül, a melyek évi közgyüléseiket most tartották, csak kettőről beszélek; mivel ezek Francziaországon kivül is ismeretesek s mindeniknek a gyülések valójában érdekes. Első a f r a n c z i a p r o t e s t a n s t ö r t é n e l m i t á r s u l a t. Ennek gyülésein jelenik meg a legtöbb hallgató. Ugy tetszik, hogy ennek a társaságnak munkálkodása előtt megszünik minden kicsinyes versengés, dogmai és egyházi szakadás. Tehát orthodoxok és szabadelvüek különbség nélkül sorakoztak az oratoire-utczai templomban, hogy meghallgassák azokat a különböző beszédeket és jelentéseket, melyek a társulat ez ülésén elmondattak és felolvastattak. Ah! ha mindnyájan egy akarattal volnánk, a protestantizmus általános érdekében alakult eme társulatok minő érdekesek lenné-

nek s minő áldást és életet árasztanának. A mig azonban ez óhajtás valósulna, sietek jelenteni, hogy ez évben is nagy sokaság gyült össze a társulat gyülésére. A társulat kedvelt elnökét, Schicker urat családi gyásza gátolván, Waddigton, ki tanár a Sorbonne-ban, mint elnök meleg beszédet tartott a Nantesi edictum visszavonásáról, kiválóan kiemelvén, hogy minő szellemben kell megünnepelni a franczia protestánsoknak ez évfordulatot jövő évi octoberben; valójában f. évi october 18-án kétszáz éve lesz, hogy annak a visszavonásnak igazságtalan ténye végrehajtatott. És a franczia protestantizmus meg akarja ünnepelni ez évfordulót! A mint tudom, ezt az ünneplést többen ellenezték, mert tudták, hogy az akkori menekülteknek némely maradékai hasonlóan meg akarták ünnepelni más országban, de francziaellenes szellemben. Azt hitték, hogy ennek az emléknek Francziaországban való felelevenitését a közönség rosszul fogja fel. Vaddigton ur ezen ellenvetések ellen kelt ki." Nem gondolunk arra, hogy örömünket találjuk abba, hogy a multat némileg megboszszuljuk mondá mert mi bár fájdalommal, de Isten iránti hálával s kedves hazánk iránt való szeretettel emlékezünk vissza. „Beszédét igy végezte be:

„Atyáinkat nagy csapás érte, sokat szenvedtek, de mindig még igazságtalanságban is, szerették az anyát mely őket táplálta; mi is tehát emlékökhez és példájokhoz hiven szeressük lankadatlanul Francziaországot, méltányoljuk, hogy tévdéseit részben jóvá tette; siessünk, hogy szabaduljon meg többi hibáiból és többi előitéleteiből". „Atyáink megtanitották, hogy tisztelje és szeresse a szabadságot, használjuk fel ezt a szabadságot arra, hogy tanitsuk meg az evangelium szerént való vallás tiszteletére és szeretetére."

Ezen megható beszéd után Puaux ur olvasott fel egy tanulmányt Claude protestans pap Charentoni papi hivatala utolsó éveiről. Ez a tanulmány annak a jeles kereszténynek a Nantesi edictum viszszavonását megelöző sokféle igazságtalanságok ellen való küzdelmének az elbeszélése. Ha valakit meglehetett volna hallgatni, mikor a hazáját annyira szerető protestáns kis nép érdekében beszélt, az bizonyosan Claude volt, Bossuetnek ezen jeles ellenfele, a ki a Meausi püspöknél is kiérdemelte becsülését. De ki volt mondva, hogy a katholikus papság végrehajtja véres munkáját. Claude kénytelen volt Hollandba menekülni, hova családja még előtte ment, meghalt ott a visszavonás után következő évben, az 1686. év utolsó napján lefeküdt, hogy többé soha se keljen fel. Puaux ur előadását nagy érdeklődéssel hallgatták végig. Végül Gaufrés ur zárta be a gyülést a protenstáns collegiumokról a XVI. és XVII. században való rövid előadásával. Sok uj dolgot tanultak tőle hallgatói.

A párisi protestans bibliai társulat ez évi gyülésén csekély számu hallgatóság jelent meg. A gyülésben Rauville ur a párisi papok legöregebbike volt az elnök. Beszédében érintette azt az eszmét, melyet levelem elején magam is emlitettem a vallásos társulatok gyüléseinek gyér látogatásáról. Nem kell megfeledkeznünk arról, mondá, hogy a bibliával való foglalkozásnak legszerencsésebb gyümölcse az,

hogy annak nyomán más társulatok és jótékony intézetek állottak elé, melyek közt a hivek rokonszenve és adakozása igen természetesen megoszlik. Ez valójában igaz, valamint mindenik, ugy a bibliai társulatot illetőleg is. Planchon ur igen szép és érdekes felolvasást tartott az egyletnek a Biblia érdekében kifejtett munkásságáról. A jelentésből az tünt ki, hogy több eklézsia a választmánytól egy bibliai chrestomatiát kért. De ily chrestomatia szerkesztésére a választmány nem illetékes, s ha az alapszabályoktól eltérne, kilépnék hivatása köréből. Még az is kérdés, hogy ha ily módon elakarjuk kerülni azt a veszélyt, hogy a Bibliát egészben a benne előforduló sikamlós nehány helylyel ne adjuk a felnőtt fiuk és leányok kezébe, nem keltjük-e még inkább fel kiváncsiságokat az által, ha azokat a helyeket kihagyjuk. A választmány semmi esetre sem teszi meg e vállalatot; ha valamely hozzá értő hitbuzgó ember a maga koczkáztatására megteszi s a chrestomatiát az egyházak kérni fogják, készséggel kiosztja.

Igy jár el a Biblia ujabb forditásával is: nincs kiválasztott forditása; hanem a mely forditást kérik, azt kétséggel küldi meg kivánatra. E szerint az ó és új szövetségnek négy vagy öt forditását osztja szét. Nem akarok többet beszélni a vallásos társulatokról, beszéljünk a nagy halottakról.

— —

Még nem jött el az az idő, hogy Hugó Viktor rengeteg munkásságát megitélhessük; halála csak most történt; a hódolat melylyel tisztelték, még igen élénk arra, hogy az ember részrehajlás nélkül itélhessen. Évek multával, a szenvedélyek csilapultával helyesebben lehet itélni a müveiről ennek a lángésznek, a ki oly magasra emelkedett, hogy horizonjának határai nem látszanak.

Nem akarom önnek ismertetni, a mit ön a lapokból tudhat a Hugó Victor temetéséről, mely valójában nagyszerü volt. E tekintetben össze lehet hasonlitani a Thiers meg Gambetta temetéseivel. Más tekintetben egészen különbözött ezekétől. A kik mindeniket látták, megtehették a megkülönböztetést; különben is a különbség az emberek nagyon különböző jelleméből magától feltünik. Thiers valamint Gambetta temetésénél a politika volt az uralkodó, társadalmi munkásságok ez oldalát tisztelték meg temetésök alkalmával. Hugó Victor temetésénél senki sem gondolt a politikára; mindenki a mélyen gondolkodót, a költőt, az emberiség folytonos haladásának barátját nézte benne. Ez öreg ember temetésének napja nem is volt a gyász napja, hanem a nagy dicsőités napja. Sokan hibáztatták, hogy a vallásos szertartás egészen mellőztetett egy oly ember temetésénél a ki többször kinyilatkoztatta, hogy hiszen Istenben, és a halhatatlanságban. Gondolatom szerint nem kell sietve itélni. Hugó Victor képmutatás vádja nélkül halálos ágyához nem hihatott katholikus papot, méltányolnunk kell, hogy hiv maradott magához, meggyőződéséhez és lelkiismeretéhez. Egyik hivatalos egyházhoz sem tartozott, elutasitott minden egyházi beszédet. Szeréntem inkább lehet hibáztatni, hogy annak a halottnak koporsója felett tartott beszédekben az Isten neve egyszer sem emlitetett, bár a halott életében, végrende-

letében kinyilatkoztatta Istenben való hitét. Én ezt tévedésnek tartom a szónokok részéről, a kik azt gondolták, hogy a költő holtteste körül sereglett népnek fülét megsértenék az „Isten" és halhatatlanság" szavak. Éppen ellenkezőleg; minek bizonyitékául csak arra az őszinte hódolatra hivatkozom, mely az ideal költője, a spiritualista gondolkozó irányában sirjánál kifejeztetett, a mi azt mutatja, hogy a nép nincs annyira elmerülve a materializmusba, mint némelyek állitani szeretik. És éppen azokkal szemben a kik szeretik a skepticizmust és materializmust a világra reáerőszakolni, helyén lett volna őket magának Hugó Viktornak a szavaival arra emlékeztetni, hogy ő öntudatos hivő, a jognak, igazságnak és erkölcsi haladásnak szenvedélyes szolgája volt.

Az elfogult katholikusok élükön a párisi érsekkel haragudtak, hogy ajánlatukat a gyászoló család nem fogadta el, és hogy a szent Genovéva tiszteletére szentelt Pantheon a nagy emberek temetkező helyévé fordittatott. A protestansok kevés kivétellel tiszteletteljes reselvalt magatartást tanusitottak. Végül is mi protestánsok elmondhatjuk, hogy Hugó Victor hozzánk tartozott. A türelemről, szabadságról, szánakodásról, a békességről, a bünösök megjavulásáról vallott eszméinkkel velünk van, velünk munkálkodott Róma butitó absolutizmussa ellen. Ez eszmelánczolat nyomán alkalmazható Krisztusnak e mondása: „a ki nincs ellenünk, velünk van."

CHARRUAUD.

LEVELEK A MAGYAR UNITÁRIUSOKTÓL DR. MARTINEAU JAKABHOZ NYUGALOMBA LÉPÉSE ALKALMÁBÓL S AZ Ő VÁLASZAI AZOKRA.

Dr. Martineau Jakab, az angol unitáriusok londoni theol. akademiájának nagyhirü igazgatója, f. évi jun. 24-én nyugalomba vonulván, ez alkalomból az intézet választmánya s volt tanitványai ünnepélyt rendeztek, melyre a magyar unitáriusok Egyházi K. Tanácsa és volt magyar tanitványai is küldöttek leveleket. Közöljük az azokra adott érdekes válaszokkal együtt:

Az Egyházi Képv. Tanács levele.

Tisztelendő Dr. Martineau Jakab tanár urnak.

Manchester New College
London.

Kedves Uram!

Tudomásunkra jutván, hogy Ön Isten jóvoltából betöltött 80 év és huzamos tanárkodása után a f. évben a Manchester New College-től megválik és nyugalomba lép, nem mulaszthatjuk el a magunk részéről is életének e pillanatában őszinte tisztelettel üdvözölni.

A hosszu életet közönségesen Isten áldásának tartjuk, de csak az Önhöz hasonló egyének teszik azt igazán becsessé, a kik az évek számával a tudomány, az ismeretek, átalában a szellem birodalmába bennebb meg bennebb hatolva, egyszersmind az emberiség látkörét is messze kiszélesbitik s világot vetnek addig elrejtett helyekre, ösvényt vernek addig járatlan vidékeken.

Önnek sok évi tanárkodása ily szép, ily hasznos, ily sikeres munkálkodásban telt el. Legyen hála érette a gondviselésnek, mely Önt ez időn át testi és szellemi erőinek teljes birtokában megtartotta s törekvéseiben és fáradozásaiban, az elért eredményekben gazdagon megjutalmazta.

Ön nem csak saját hazájában, hanem egész Európában és Amerikában is nevének tiszteletet szerzett s müveiben is halhatatlanná tette magát.

És Ön nemcsak a nagy, hanem a kicsiny dolgolgokban is kiválóan érvényesitette fényes tehetségeit.

A mi minket, magyar unitáriusokat Ön iránt kétszeres hálára és tiszteletre indit, az azon nemes rokonszenv, melyet irántunk és ügyünk s legközelebbről a Manchester New Collegeban tanuló ifjaink iránt minden időben tanusitott.

Fogadja ezekért ismételt hálánk és elismerésünk őszinte nyilvánitását.

Tudjuk, hogy a tanári működéstől való visszalépésére se a szellemi munkálkodásban való kifáradása inditotta, mert az Önhöz hasonló szellemek e téren soha pihenőt nem tartanak, hanem megválik amattól, hogy összes erejét és idejét irodalmi munkálkodásra forDithassa s bevégezhesse nagyobb szabásu müveit, melyeknek egyes darabjai megannyi emlékoszlopként állanak a bölcsészeti és vallási tudomány mezején.

Adjon Isten Önnek ehez időt, erőt és egészséget. Minket pedig és egyházunkat tartson meg továbbra is nagyrabecsült rokonszenvében és barátságában, a kik Önhöz változhatatlan tisztelettel maradunk.

A magyar unitáriusok Consistoriumának Kolozsvártt, 1885. jun. 14-én tartott gyüléséből

testvérei a Krisztusban
Ferencz József,
unitárius püspök,
Kovácsi Antal,
közig. jegyző.

Főtisztelendő Ferencz József püspök urnak s a magyar unitáriusok E. K. Tanácsának!

Főtiszt. püspök ur és Kedves atyánkfiai!

Önöknek testvéri szeretettől áthatott levelét junius 10-ikéről keltezve, junius 24-én a Manchester New College alumnus tanulóinak innepélye alkalmával vettem, s azt Ierson Henrik titkár ur a Steinthal Alfréd elnöksége alatt összejött népes gyülekezet előtt fel is olvasta. Nagy figyelemmel hallgatta mindenki s az ünnepélyen rokonszenvesebb érdekeltséget semmi sem keltett annak megindité kifejezéseinél.

Ha ilyen volt a hangulata a gyülésnek, mely személyileg nem volt érdekelve, mennyivel inkább megkellett nekem hatva lennem, a kihez az önök szivélyes és áldást kérő szavai intézve voltak! Köszönöm önöknek teljes szivem melegével, melyet még az öregség nem hütött le, és egy olyan ember meglepetésével, a ki nem érdemelt ki ilyen elismerést az önök részéről.

Az igaz, hogy ifju korom óta az önök tiszteletreméltó egyházának története a regényesség teljes érdekeltségével vonzott engemet s mint a szabadság s bátor lelkiismeret ragyogó példányképe fentartva és öszszeolvadva az isteni szeretetben hatott reám. De a mig bámulatomat igy Europa keleti részébe irányoztam, aligha álmodtam arról, hogy arra felé irányzott tekintetem, valaha viszonozva lesz, és hogy önök felkeressék és megtalálják azt a mélázó szemet, mely az önök multján andalgott s jelen életök felett örködött.

Ez a hallgatag viszony azonban több éven át nyilt érintkezéssé vált a Manchester New Collegeban levő kitünő ifju embereik sora által, kiket gondjainkra biztak, hogy theologiai tanulmányaikat tovább folytassák. És ama kedves emlékek által, miket ők magokkal visznek, rendre egy élő barátság lánczolata keletkezett, s igy visszatérő utasaiktól önök egy nehány olyan angol nevet hallottak, melyek talán különben soha se jutottak volna a tengeren keresztül az önök füleihez. Az önök megtisztelő figyelme és rokonszenve ilyen szempontból egy uj áldás az én hajlott koromra, és kötelességeim körének kiterjedésével, nagyobb hüségre kötelez engem.

Az a munkakör, melytől megválok, a legjobb kezekbe van letéve, s legjobban fog betöltetni. E szerént aggodalom nélkül válok meg a reám nézve már terhes állástól, és ama lehetőségekhez fordulok, melyeknek bevégzése még az én kezeimre vár. Hogy e munkák kicsinyek és végsők lesznek, az engem nem szomorit el. A nagy mester szolgálatában a legcsekélyebb munka is ép olyan szent mint a többi s imádság és szeretet által el lehet végezni. Az a gondolat, kedves távoli barátaim, hogy önök utolsó lépéseimet rokonszenvvel és szerettel kisérik, meg fogják világitani az árnyakat, a melyek engem körül vesznek.

Itt ebben az előkészületi életben mi egymást, mint minden szellemi és isteni dolgot, csak homályosan tükröződve látjuk; de nem sokára szinről-szinre. Addig pedig az Isteni Igazság, melyet csak részben ismerünk és a Krisztus munkája, melyet szolgálni óhajtunk, gyarapodjék az önök kezeiben, mig az a mi tökéletes, elérkezik és mi is megismerjük, valamint minket is megismernek.

Teljes tisztelettel levén, kedves és tisztelt atyámfiai a Krisztusban önöknek hálás és szerető hitrokonuk.

The Polchar, Aviemore,
Skóczia, 1885, julius 12.

Martineau Jakab.

Volt tanitványai levele.

Tisztelendő Dr. Martineau Jakab tanár urnak

Manchester New College,
London.

Értesültünk, hogy Ön ennek az akadémiai évnek a végén viszsza fog vonulni a Manchester New College-ban elfoglalt tanári állomásáról. Az intézet, mely tanuja leend az ön tanári müködése megszünésének, melylyel a bölcselmi tanszékre annyi fényt árasztott, kétségtelenül meg fogja hozni az illő elismerés adóját. Honfitársai hálás érzelmekkel leszn ek bizonyára Ön iránt eltelve, midőn tanársága idejére viszszatekintenek, s elragadtatással fogják bámulni a bölcselmi nevelés terén kifejtett nagyszerü munkásságát. Mi, egy távoli ország fiai Európa keleti részén, mi sem maradhatunk el az ünnepélytől, melyen régibb és ujabb tanitványok egyesülnek hálájuk kifejezésében, mert nékünk is szerencsénk volt hallani az Ön édes hangját s az igazságról való átható nyilatkozataít.

S mert halottuk Önt, nekünk is beszélnünk kell.

Nagy kiváltságnak tartjuk, hogy szerencsések lehettünk mi is az Ön lábainál ülni és lelkesitő eléadásaira figyelni. Emlékezetünk most is gyakran viszszahiv az értelmi gyönyör amaz óráihoz, midőn Ön geniusa szárnyaira véve elszállt velünk a régi Athen Akademiájába és kitárta valódi világitásban a görög idealismus csodálatos világát, vagy a midőn Hágában kikötve elvezetett a helyhez, hol a legszentebb életü bölcselő élt, s felfejtette az ő immanens bölcselme mélységes eszméit a Végetlen Értelemről; vagy a midőn látásunkat a bölcselmi gondolkozás más csillagaira irányitva biztos kezekkel vezérlett ama magaslatok felé, melyekre hatalmas szellemük a gondolat világában felemelkedett; vagy végre midőn az Intuitiv bölcselem kikötőjébe hazaszállitva annak eszméiben megnyugvást szerzett lelkünknek.

De nemcsak a gondolkozóról emlékezünk, nemcsak az irótól, ki remek styljével bámulatra ragadott. Becsülni és tisztelni tanultuk Önben az embert és a barátot is. Az imák, melyeket reggeli öszszejöveteleinken ihlett ajkakkal mondott, azt a benyomást tették reánk, hogy ime ez Isten embere szemeink előtt; a szivélyes társadalmi érintkezés, melyben örömünkre többször részesitett, magas jellemébe, tiszta lelkébe, igaz szivébe engedett bepillantani; a gyüléseken tartott elragadó beszédei szabad szellemükkel gyönyörködtettek, s jól esett lelkünknek a meleg rokonszenv, melyet Ön reánk és más távoli nemzetek fiaira nemes keblüleg kiterjesztett. Mindig szerencsénknek fogjuk számitani, hogy az Ön

közelében lehettünk s kitünő értelmi és erkölcsi tulajdonságait ismerni tanulhattuk.

Ez a mi emlékezetünk Önről akademiai éveinkből.

Azóta már haladt az idő felettünk, — de biztosithatjuk, hogy Önről való emlékezetünk nem szállt tova az idővel. Sőt a mint éveink gyarapszanak, annálinkább tudjuk becsülni munkái benső értékét és öszhangzatos szép jellemét. Látjuk, hogy Ön nemcsak tanárunk volt, hanem mesterünk is. Tanitása nem veszti hatását; eszméi több és több világosságot vetnek az emberi élet nagy problemáira. Mesterünk volt Ön nekünk, irányadónk és fog is lenni.

Hódolattal, hálával és köszönettel adózunk Önnek. S fogadja el kérjük, mit volt magyar tanitványai szivből ajánlanak. Ön most nyugalomba lép. Vajha Isten még számos éveket adna Önnek, hogy a magán élet csendjében elvégezbetné mindazt a feladatot, melyet elvégezni kiván, javára és örömére tanitványainak és ama hitfelekezetnek, a melyhez tartozik, s a melynek ékessége.

Maradunk mély tisztelettel

hálás tanitványai:

Benczédi Gergely,
a természettan és vegytan tanára Kolozsvárt.

Péterfi Dénes,
lelkész és a bölcselem tanára Kolozsvárt.

Kovács János,
a történelem és angolnyelv tanára s gymnasiumi igazgató Kolozsvárt.

Boros György,
a biblia magyarázat, hittan és hébernyelv tanára Kolozsvárt.

Derzsi Károly,
lelkész Budapesten.

Varga Dénes,
latin és görögnyelv tanára Tordán.

Gál Miklós,
lelkész Toroczkón.

A magyar unitárius egyház Manchester New College-ben tanult tanárainak és lelkészeinek.

Kedves barátaim, volt tanitványaim!

Hogyha mindazokat a nemes dolgokat magamnak tulajdonitanám, melyeket önök hisznek és mondanak felőlem, valóban nem lennék méltó nemes rokonszenvükre, önmagamat ismerném félre. S mégis azok, habár inkább megaláznak, mint elbizakodottá tesznek, nekem valóságos öröm, mint tiszta és szerető szivek lelkesedésének kifolyása. S köszönöm is önöknek, hogy igy ujitották fel szerető emlékezetemet önökről egyenegyen és összesen. Az Isten kegyelme s agg korom józan mérséklete nem fogják engedni, hogy megható dicséretük elbizakodottá tegyen. Önök reám nehány év és nehány ország távolságán keresztül néznek:

és minthogy az idő és távolság az élet nagy eszményitői, önök oly képet látnak, a milyennek inkább kellene hogy legyek s nem mint a minő vagyok; én mindig közel levén magamhoz, ismerem szegénységemet s nem látom a képet oly ragyagónak.

Mindazonáltal hálát adhatok Istennek, hogyha bármily mértékben elésegithettem a bölcselem czéljai és módszerei iránt érdeklődésüket, és azt a hitet, hogy annak főbb problemai az emberi szellemnek nem csupán csalfa látványa. Az iskolák minden más tanaival szemben én azt az állást foglaltam el, hogy részrehajlatlanul közöltem azokat, hogy igy állást nyerhessenek végleges kritikai itéletre. De egy feltételt kötelességemnek ismertem bizonyitni és pedig minden kétséget kizárólag, azt t. i., hogy az igazság megtalálható, és hogy az emberi léleknek látományért való ösztönszerü imája nem az egyedüli sugár az örökös sötétségben. Az értelem maga illusio lenne, hogy ha az igazságot kereső tehetség nem lenne a tanulás tehetségének mértéke és zálloga, és hogyha az ész kathechismusában kérdés felelet nélkül állana. A theorista, ki az igazság felől kétségeskedik, nem kevésbé ellenmondásban van önmagával, mint az a hazafi, kinek a köztársaság felől van kétsége.

E hit, mely minden okoskodást megelőz, s melyet semmiféle okoskodás sem gyengithet meg, feltétele minden értelmi és erkölcsi lelkesedésnek. És azokat a rendszereket, melyek abból eredtek, ugy találtuk, hogy minden különbözőségük mellett is vizsgálhatók, gyakran mély rokonszenvvel, és sohasem a nélkül, hogy gondolkozásunk láthatárát ne szélesbitsék. Természetünknek bizonyos tartalmát, az emberi viszonyoknak némi közrehatását, a világ szépségének némely részleteit feltárták nekünk, s gazdagitották értelmünket a világegyetemre nézve s Isten tökéletességét imádandóbbá tették. S nemcsak hogy emlékszem arra a gyönyörteljes csodálatra, a melylyel én, midőn önök tanitványaim voltak, a spekulativ bölcselet varázshatalma alatt állottam, de ma is oly kevéssé tudok annak ellent állani, hogy iránta érzett szeretetüket teljes mértékben osztom s elfogadom rokonérzésüket mint a soha el nem muló barátság kötelékét, mindannak fáradhatatlan keresésére szentelvén magunkat mint együtt-munkáló társak, a mi nemes, igaz és jó.

Mondom, „mint társak“, mert engedjék meg kedves barátaim, hogy idézzem itt ama szent szavakat: „egy ember se nevezze magát e földön mesternek“; a ki ily czimet mint tanitó elfogad, saját adományai ellen tesz tanubizonyságot. Mert a valódi tanitó hivatát be nem töltötte, hogy ha nem ébresztette fel az önálló gondolkozás erőit, s nem gyujtotta fel az egyéni aspiratio tüzét azokban, kiket kötelessége volt oktatni; annak nem annyira abban lesz megelégedése, hogy az ő meg-

győződését tanitványai elfogadják, mint inkább abban, hogy felfogásukat gyorsitsa, teremtő erejüket növelje, az igazság elhintett magvainak különböző fejlését segitvén elé. Önök is nagyobb részt másoknak tanítói levén, igen jól tudják, hogy mennyivel nagyobb munka a tehetséget kifejteni, mint ismerettel halmozni el. Nincs élet csak a folytonos növekedésben: és a mint a régi levelek elhullanak az emberiség fájáról, minden uj időszaknak a maga uj hajtásaival, teljesebb levelezéssel kell gazdagitani azt és bővebb gyümölcsözéssel.

Mit adhatok még ezekhez egyebet, mint egy öreg ember áldását. Rokonszenvem mindnyájukkal. Az önök hivatai kivétel nélkül szépek és nemesek, ámbár a legmélyebb érdekü, saját személyes tapasztalatomból beszélve, azoknak a hivatása, kik a Krisztus követei az emberekhez. A Krisztus hite, szeretete, önfeláldozása, örök élete előttem a megszentelő koronája minden bölcseletnek, a titka az egyéni lélek Istennel való egységének, s reménye a büntől és bánattól való szabadulásnak. Én már pályámat csaknem megfutottam: érzem lelkem tüzének hamvadását, szárnyaim mintegy csak vergődnek sötétség és világosság között; de hogy ha, mielőtt annak utolsó szikrája kialudnék, elégséges leend arra, hogy önöknél lángot gyujtson, hogy lelkesedéstől égve haladjanak a kitüzött czél felé, szivem vágya, hő imája teljesül, habár nevem csak pillanatra érintené is a szellemi élet vizét, s aztán feledésbe tünnék örökre.

Szivemből köszönöm meleg rokonszenvüket, s szivemből viszonzom.

Levén önöknek

Skóczia, Aviemore, Rothiemurchus, Polchar 1885. jul. 14.

hü barátjuk

Martineau Jakab.

EGYHÁZI ÉLET A MAROSI UNITÁR. EGYH. KÖRBEN.

Ny.-Gálfalva, 1885 augustus hava.

(Rövid megemlékezés elhalt lelkész társainkról. — Lelkészi választások a Maroskörben. — Az 1885. évi közgyülésünk s annak főbb mozzanatai.)

Egyházi életünkben a jelen és mult év egyaránt emlékezésre méltó, és tanulságos eseményekben, melyek közül sorrendet követve fájdalommal bár, de mégis kénytelen vagyok a leglesujtóbbat emliteni meg először:

Ugyanis két jeles és szeretett pályatársunkat rabolta el tőlünk a halál, kik közül Sztenmártoni Kálmán ny.-szt.-mártoni lelkész elhalt 1884 év oktober 24-én özvegyet és öt kiskoru árvát hagyva hátra, kiben egy jeles készültségü szónokot, tetterős és jellemszilárd férfiut vesztett el egyházunk. Ő ekklézsiáját s ezzel egyházunkat hüséggel és lelkiismerettel szolgálta, szinte semmiből ekklésiája parochiális épületeit ujra teremtette; nemes szivü barát, kötelességének élő szolgatárs is volt: emléke él, s élni is fog örökre.

A második halottunk: a Maroskor érdemes közügy igazgatója: Györfi Sándor szt háromsági lelkész, a becsületesség és az igaz jellem megtestesült példányképe. Ő volt körünk azon veterán tagja, kinek mi fiatal lelkészek sokat köszönhetünk; mivel tadasztalatainak gazdag tárházából, sok drága kinescsel ajándékozott meg, oktatott, vezetett és tanitott, önpéldájával lelkesitett e pálya terheinek elhordozására, mely különösen reá nézve terhes és nyomoruságos volt, mivel lelkészi és közügyigazgatói terhes kötelességei mellett 36 évig minden panasz és méltatlankodás nélkül vezette a szt.-háromsági oskolát. — Legyen könnyü a föld, mely porrészeit fedi, emléke éljen és lelkesitsen mindnyájunkat.

Ezen elhalt lelkésztársaink helyébe megválasztattak: Szt.-mártonba, papjelölt Fazakas Lajos, Szt-Háromságra kadácsi lelkész Pap Sándor, végre ny-gálfalvi nyugalmazott lelkész Hadnagy Pál helyére e sorok irója s az igy üresedésbe maradt nyomáti ekklézsiába Pető Mózes papságra képesitett szt-gerliczei iskola-tanitó, igy még körünkben üresedésben van a szt-gerlicei tanitói állomás.

Körünkben még a legidősebbek sem értek egy év alatt annyi változást, szinte mindenik ekklésián átfuvamlott a változás szele, s lehet mondani nem is tanuság nélkül, mert a mig ezen változások nem fordultak elő, addig nem elég világos egyháztörvényeink szerint kevesen tudták a választások menetét. Másfelől az is bebizonyult, hogy e tekintetben egyh. törvényeinket radikálisan javitani kell.

Körünk ezen változások folytán uj tagokkal megerősödve megtartotta évi rendes közgyülését 1885 julius 13 és 14-ik napjain Ny-Szt-Lászlón, mely alkalommal világi e. tanácsosaink közül jelenlétekkel szerencséltettek: Méltóságos Filep Albert, K. mltgs. Nagy Dénes, kir. táblai rendes biró mltgs. Fekete Gábor, tkts. Ferencz Albert tisztiügyész, tkts Gaál Kálmán és tkts. Pataki Kálmán polgári oskolai tanár urak.

Gyülésünk lefolyásának főbb mozzanatait a következőkben jelezhetem:

A mint már ismeretes, e gyülés egyik legnevezetesebb tárgya volt egyházunknak a képviseleti rendszer alapján való tovább fejlesztése, mire nézve az E. K. Tanács javaslatott is dolgozott ki, s azt az egyes körökhöz véleményezés végett meg is küldötte. Ezen javaslat tárgyalása, mind a világi, mind az egyházi részről élénk érdekeltséget idézett elő; körünk azonban a képviseleti rendszer életbe léptetését a mint már régebben is gyakorlatba vétetett csak az ekklésiákra és a köri közgyülésre kivánja kiterjeszteni. Az ekklésiákra nézve az ismert gyakorlati eljárás alapján; a köri gyülésre nézve pedig: hogy a világi consistorok mind tagjai lehessenek a k. gyülésnek, az ekklésiák évenként ujból választva két képviselőt küldhessenek, kiknek napi dijok nem lesz. A képviseleti rendszernek az E. K. Tanács és E. Főtanácsra való kiterjesztését teljesen mellőzte. — Az ekklésia gyülésinek rendes szavazati joggal biró tagjaivá tette a nőket is: mert sok nő rendes bérfizető tagja ekklésiájának, ez irányban tehát kötelezettségnek eleget tevén méltányos, hogy jogokat is élvezzen. A képviseleti rendszer tárgyalásának ötletéből méltányos Filep Albert ur körünk buzgó főgondnoka egy igen fontos inditványt terjesztett elő, melyszerint felkéretni ajánlja az E. Főtanácsot arra: hogy kebeléből egy codificáló bizotttágot küldjön ki, mely bizottság kiterjesztve figyelmét egyházunk minden néven nevezendő ügyeire, erről való munkálatát egy év alatt elkészitve terjessze bé. Ezt az inditványt nagyon természetes egyhangulag elfogadta a gyülés, s reméli is, hogy egyházunk ezen elodázhatatlan kérdése elől E. Főtanácsunk tovább kitérni nem akar; annál is inkább, mivel egyházunk semmiféle törvénykönyvvel nem rendelkezik, a mit e helyett használ az a mellett, hogy nagyon hiányos, inkább zsinati végzések gyüjteményének nevezhető, mint törvénykönyvnek.

E sorok irója által előterjesztetvén a tanügyi bizottság évi jelentése, tanügyünk még mindig szomoru helyzetéről győződött meg a k. gyülés. Iskoláink közül csak egy nehány felel meg a törvény kivánalmainak, a többi czélszerütlen, taneszközökkel csak a szt.-gerlicei, nyomáti, szt-lászlói és a szabédi vannak ellátva, a többi hiányosan; megyénk ügybuzgó tanfelügyelője pedig készséggel ajánlja fel a magos kormányhoz segélyezés végett azt az oskolát, a melyről látja, hogy megérdemli. A mult évbe szives volt felajánlani a nyomáti és a ny.-szt.-lászlóit s ezek számára a minister Ő nagyméltósága minden szükségeltető taneszközt meg is küldött. Ez isk.

évben felajánlani igérte a ny.-gálfalvit, mely szivességeiért e helyen is őszinte köszönetemet nyilvánitom.

Könyvtárunk ügye is még mindig gyengén áll, pedig jövedelmi forrásokkal meglehetősen rendelkezünk, módunkban állana azt fejleszteni; de e helyett csak készülünk, évről-évre halasztjuk elintézését, nincs rendes könzvtárnokunk, olvasó egyletünk magáról még jelt nem adott, könyvtárunkat a helyett, hogy a központba törekednénk felelős könyvtárnok gondozása alatt elhelyezni, körünk szélén tartjuk; de mégis remélem, hogy a hosszas készülődésnek meg lesz a várvavárt eredménye.

NAGY JÁNOS.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori iróktól.)

Álom.

Füstös kunyhókban, kemény szalmára dölve inkább pihensz, ó álom, mint a nagyok illatos termében, dusan ékitett mennyezet alatt, hol édes zengemény s dal ringat el; jobbban heversz egy szurtos ágyban, s a királyi fekhelyet őrházzá, vészharangá teszed! Shakespere.

. . . . álmainkat
Éjente festi égi kéz;
Az álom ablak, melyen által
Lelkünk szeme jövőbe néz. Petőfi.

Az álom kezén van a halál ujja. Hugó Victor.

A virasztás ép ugy tele van álmokkal, mint az alvás. Hugó Victor.

Rövid életünk az álom keretébe van foglalva. Shakespere.

Nagy tanulmány egy alvó ember arcza; minden vonás megtér a maga eredeti kifejezésébe. Az alvó arcz nem tud tettetést. Jókai.

Tudják a kik probálták, hogy ez a legnehezebb parancsolat: Én akarom, hogy aludjam! Jókai.

Az álom lezárja a bánat szemeit, életerőt önt a beteg erekbe, s nyugalmat a szakgatott lélekbe; leveszi az államhivatalnok és fejedelem lelkéről az igazság nehéz terhét; a napszámos sem hallja kinzója szavát; és a gorombán kezelt barom menekül az ember zsarnokságától. Elszünteti a gondot, terhet, egyensulyt állit be, felszerel ujászületett erővel a következő nap örömei s fájdalmai elhordozhatására. Schiller.

A jó izü arany álom nem az aranyos gazdagok osztályrésze; az a munkásság édes jutalma, melyben oly sok jóizüség van; ekkor az álom -- a halál képe — annyi, mint az élet ereje. Hagedorn Fridrik.

A szerfeletti álom álomkorságba buktat, bujaságot, testnehezülést, lélek-erőtelenülést, értelem-homályt, nehéz emlékezést, feledékenységet szül. Petrárka.

Az álom szép leány: a vén nem kell neki,
Irtozva fut tőle, hiába kergeti;
Ellenben az ifjat ölébe fogadja,
S arczát simogatván, szépen elaltatja. Arany János.

Ámitás.

A ki azt merészli mondani: az Isten beszél hozzám! bünténykövet el Isten és emberek ellen; mert Isten a mindenek atyja é sze-

rint csak egyetlenegygyel közlekednék. Ha Isten valamit akarna rendelni, azt az egész földdel tudatná, hallatná — a mint adja minden szemnek a világosságot; az ő törvénye is meg van minden értelmes valók szivében, nem pedig egyébütt. Voltaire.

A hazugság merész bizalma magával ragad; a csodatett kegyeletre és hitre talál. Schiller.

Mindenki erőlködik behálozni az embereket gyengéiknél fogva, hogy abból hasznot huzzon. Moliére.

Az ámitók, ábrándozók a szellem bélyegét hazugságra s ferdeségre nyomják; s ha a próbakő hiányzik, a nép azt őszinte aranynak tartja. Göthe.

Angyal.

Az igaz hivőnek lépéseinél mindig egy jó angyal őrködik, álmaiban tanácsolja, a rosz angyallal szemben védi. Ezen mennyei barátja annyira hive, hogy érette kész a földre számüzetni. Chateaubriand.

Anya.

Elég egy anyának, gyermeke mosolyát látni, hogy egy felsőbb boldogság valóságáról meggyőződve legyen. A gondviselés jósága egészen mutatkozik az ember bölcsőjénél. Minő megható összhangzások! minden kész van részére; mindenre kész az anyai gondozás, táplálás, őrködés stb. Chateaubriand.

Az anyai gyöngédség csak egy szemmel alszik. Sand.

Az anyai érzetnek nincs szüksége megszenteltetésre a végre, hogy szent legyen. Id. Dumas S.

A női sziv ugy van alkotva, hogy bármily fogékonytalanná lészen is az előitéletek fuvallatára s az illem követelményeire, van abban mindig egy mosolygó termékeny szeglet és ez az, melyet Isten az anyai szeretetnek szentelt. Id. Dumas S.

A kinek első nősüléséből gyermeke levén, mostoha anyát viszen reá, az a maga kezével gyujtja fel saját házát. Petrárka.

Minden anya saját gyermeke iránt érdeklődik; idegen gyermekének nehezen tud megbocsátani. Racine.

Apa.

Az apa haragja méz és balzsam a sors haragjához képest. Jókai.

Az apa büntetésben is apának marad. Racine.

Légy szerető apa, s gyermekeid szeretni fognak. Helvetius. Apának a fiával szemben gyümölcsözőbb a szigora, mint a kedvezése. Ha a makacs fiu majd maga leszen makacs fiának apjává, sokszor érti meg, minő kedves az apai szigor, minő jogos az apai hatalom. Petrárka.

Nincs a földön igazságosabb az apai hatalomnál, tisztességesebb a fiui szolgálatnál. Petrárka.

Közli **Kiss Mihály**.

IRODALMI ERTESITŐ.

„Dobos János egyházi beszédei"-ből megjelent az I. kötet. Az ebben közlött beszédek „közönséges vasárnapi tanitások az ujabb 1850—1880 közötti korszakból." A kötetet kiadói előszó nyitja meg, közölve Szász Károlynak a Prot. E. I. lapban megjelent, Dobos beszédeire vonatkozó czikkét, mely után szerző önéletrajza következik. Ez életrajz meglep. Az ember már első soraiból kiérzi, hogy itt nem közönséges szellemmel van dolga; az egészen bizonyos resignatio vonul át, a fájdalomnak egy neme, mely ugy látszik elválhatlan azoktól a szellemektől, kik erősen éreznek és mélyen merülnek belé a lét negy kérdéseibe. S szerző kétségtelenül ezek közé tartozik. Erről bizonyitnak épp itt közlött beszédei. Midőn azokról szólunk, nem szükség mondanunk, ugy hisszük, hogy egy ritka irodalmi jelenséggel állunk szembe. Sokszor mondjuk egyik vagy másik beszédre: klassikus; ha másról, Dobos beszédeiről ezt első sorban elmondhatjuk. Ész-járása világos és emelkedett, tárgyalása meglepő fordulatokban gazdag, stylje eredeti zamatos magyar styl, mely ritkitja párját. Szelleme bibliai és bölcselmi együtt. E kötet 25 beszédet foglal magában. Novemberben jelenik meg a II-ik kötet ünnepi beszédeket hozva, s azután jön a többi. Vannak beszédek, melyeket minden lelkész igyekszik megszerezni. Péterfi Sándor beszédei nem igen hiányoznak egyházunkban egy lelkész könyvtárából sem. Tegyék a mellé és más jeles beszédek mellé a Dobos Jánoséit. Egy kötet ára előfizetve 1 frt 50 kr., mely összeg Dobos László ref. lelkészhez, ki atyja műveinek kiadója s ki e tisztét elismerésméltóan teljesiti, Szalk Szent Mártonra küldendő. Az előfizetés 4 kötetre kötelező, de a ki kötelezőleg lép az előfizetők sorába, azaz I kötet is 1 frt 50 krért kapja; különben bolti áron 1 frt 80 kr.

Gálfalvi István ürmösi unitárius l. és nyugalmazott esperes 51 éves papi jubileumán (1885. május 31-én) mondott beszédek közreadattak egy füzetben. Elől egy alkalmi hymnus áll, melyet a templomi gyülekezet énekelt, azután Dombi János, datki lelkész szivből jött imája. A füzet közepét s nagy részét Török Áron felső-rákosi pap és esperes szép egyházi beszéde foglalja el, melyben az ünnepelt érdemeit találó vonásokban méltányolja. Ezt követi a jubileált lelkész megható imája. A füzetet bezárja Lázár Mihály negyedéves joghallgatónak az ekklésia nevében templomból kijövet mondott csinos üdvözlő beszéde. A füzet izléssel van kiállitva s szép emlék a jubeliumról.

Számoló könyv a népiskolák számára. Irta Dr. Mocznik Ferencz. A 18-ik eredeti kiadás után átdolgozta s a legujabb m. kir. miniszteri tantervhez alkalmazta Orbók Mór, a pozsonyi m. kir. állami tanitónőképezde rendes tanára. Az 5 füzetből álló jeles kézi könyv a fennebbi czimen közelebbről került ki sajtó alól Heckenast G. utóda Drotleff Rezső kiadásában (Budapest. Pozsony.) Az átdolgozás nagy szakértelemmel van teljesitve. Ajánljuk a munkát a néptanitók figyelmébe. Egy füzet ára 20 kr. Megjegyezzük, hogy Ausztria összes népiskoláiban e munka van kézikönyvül elfogadva.

Éppen most érkezett a következő füzet: Nagy Péter erdélyrészi ref. püspök, kir. tanácsos emlékezete, a kézdi-vásárhelyi ref. egyházközség által 1885. jun. 7-én tartott gyászünnepélyen. A könyörgés Székely János, kézdi-vásárhelyi ref. paptól, a gyászbeszéd Zoltáni Elek, léczfalvi ref. paptól. — Kinyomatta a kézdi-vásárhelyi ref. egyház-tanács. Szép alkalmi beszédek.

KÜLÖNFÉLÉK.

Egyházi főtanácsunk ez évi gyülését aug. 30., 31. és sept. 1-én tartotta meg Kolozsvárt Dániel Gábor főgondnok és Ferencz József püspök elnöklete alatt. E gyülés egyike volt a legérdekesebb és leglátogatottabb főtanácsi gyüléseinknek. Örömmel tapasztaltuk, hogy egyháztanácsosaink nem lankadó buzgósággal, s komoly érdeklődéssel viseltetnek egyházunk ügyei iránt. A három nap folyama alatt sok ügy került tárgyalás alá, s azok között nem egy nagyjelentőségü, melyekről azonban, valamint az E. K. Tanács jelentéseiről, jövő füzetünkben tudósitunk. Itt csak azt emlitjük meg, hogy a tanácskozások eleitől végig higgadtan folytak. Nem a főtanács körébe tartozó, de mindenesetre szép ténye volt a főtanácsi gyülésnek, hogy a Közmüvelődési Egylet nagygyülésén, mely aug. 31-én d. e. 10 órakor tartatott, testületileg megjelent.

A Dávid Ferencz-egylet, melyről egyik korábbi füzetünkban szólottunk, s melynek czélja a hit- és erkölcs-tudomány s a neveléstan körébe tartozó elvek és kérdések tisztázása és terjesztése s a vallás-erkölcsi élet ápolása s javitása, főtanácsunkat megelőző napon megalakult. Elnöknek megválasztatott: dr. Brassai Sámuel, alelnöknek: Berde Mózes és Kriza Jánosné; titkárnak: Boros György; pénztárnoknak: Bágyi Kálmán; választmányi tagoknak: dr. Bartók István, Benedek Áron, Haller Rezsőné, Kovácsi Antalné, Pataki Istánné, Várady Károly. Kivánjuk, hogy hasznosan müködhessék.

Történelmi congressus. Az országos kiállitás alkalmával egyre érik egymást az országos congressusok, s ezek egyik legsikerültebbikének a történelmi congressust tekinthetjük, melyet a történelmi társulat rendezett; jul. 2-én nyilt meg, s három napig tartott. A történet-irásunk és buvárlatunk mai fejlettsége, a történettan-irás az iskolákban, a magyar történet a képzőmüvészetben, ezek voltak a felolvasások tárgyai, melyeket legjelesebb történetiróink tartottak. Különösen a történettanitás megvitatása által nagy szolgálatot tett nevelésügyünknek.

„Városfalvi Bedő Sándor betegápolási alapitványa.“ E czimen Bedő Sándor ur ezer frtot hagyományozott a székely-keresztúri unitárius középtanodának. Az elhunyt, nemes szivü adományozónak ez második alapitványa ez intézetnél. Hozzájárult az épitési költségekhez s más intézeti szükségekre és mindig jó kedvvel adakozott. Áldott neve, áldott emlékezete.

Renanról. Renan egyik ismertetőjétől a következő érdekes jellemzést olvassuk: „Renanról nehéz dolog ujat irni, főleg, mióta önéletrajzában a tárgyat egészen kimeritette. Ő nem követi Rousseau példáját, hanem maga beszámol magáról s felmutatja azt a tüneményes alakot, kit a világ Renan Ernő neve alatt ismer. Akár egyezünk az ő következtetéseivel, akár nem; akár helyeseljük módszerét, akár kifogásoljuk: annyi bizonyos, hogy mindig gyönyörködtet. Mint társalgó Renan ellenállhatatlan ugy személyében, mint müveiben. Hogyha papnak marad, minden rútsága mellett is, veszedelmes téritő lett volna; habár talán az egyház arra használta volna fel, hogy a divatos bünöknek legyen letéteményese, vagy a beau monde gyóntató atyja. Mert Renan valódi aristokrata. Reményét egynehány kevésbe helyezi, a tömeg iránt nem nagy figyelemmel viseltetik. Csak az ész- aristokratia itéletére appelál s a tömeg véleményét „megvető mosolylyal“ veszi. Csak miután az ember bizonyos értelmi magaslatot elért, mely annál magasabb, hogy a tömeg elérje, élvezheti Renant. Kevés ember alkalmas az exact gondolkozásra. A nevelés-rendszerek sem munkálnak ennek a tehetségnek a müvelésére, pedig a nélkül az igazságot megnyerni lehetetlen. Renan feladatának tekinti, hogy tisztitsa az ösvényt minden akadályon és a előitéleten keresztül a gondolkozás eme magaslatai felé, hová csak nehány bátor szellem követheti. . . . Renan a franczia nyelvet a legszebbben irja minden élő franczia között. Még Daudet is, kiben pedig sok elbájoló elem van, alig versenyezhet vele az élénk jellemzésben. Renan styljában meg vannak mindazok a szépségek, melyek a stylben meglehetnek. Tiszta, fénylő és meleg, mint a levegő, midőn a nap magasan áll, vagy pedig resignatioval bágyadtan szinezett, mint a hogy kell lenni mindennek, mikor az est közeledik és a hosszu, beláthatatlan éjszaka.

Hogyha igaz, hogy a stylus maga az ember, mondhatom, hogy Renan igen elbájoló egyéniség.“

Búcsubeszéd. Virginiában egy pap hallgatóitól igy búcsuzott el: „Nem szomorkodom, keresztény atyámfiai! hogy egymástól megválunk, három lényeges ok miatt. Az első az: hogy ti nem szerettek engem; második: hogy egymást sem szeretitek; s a harmadik: hogy az

Isten sem szeret titeket. Ti nem szerettek engem, mert több havi fizetésemmel hátralékban vagytok; ti nem szeretitek egymást sem, mert különben a házasság nem volna oly nagy ritkaság közöttetek; és úgy látszik, Isten sem szeret, úgy a mint szeretnie kellene titeket, mert mostanában kevés haláleset fordul elő nálatok".

Iskolai értesitők. Értesitő az unitárius vallásközönség iskoláiról az 1884—85. tanévben. A nevelésügyi bizottság megbizásából szerkesztette: Kovács János igazgató-tanár. A kolozsvári főtanodában, a papnevelő intézetben volt 5 tanerő; a gymnasiumban 23; az elemi iskolában 4. A papnevelő intézetbe felvétetett: 25; év végén volt: 22. A gymnasiumba: 223; év végén volt: 217; az elemi iskolába: 64; év végén volt: 62. Az összes létszám az év elején: 312; év végén volt: 301 tanuló. Vallás szerint: Unitárius: 181; ev. ref. 30; ágost. hitv. 19; r. kath. 39; g. kath. 3; g. keleti: 10; mózes vallásu: 30. Érettségi vizsgát tett eredménynyel: 26; egy-egy tárgyból szeptemberig vissza vettetett: 4; egész évre: 1; végleg: 1. Az év folytában kiosztott ösztöndijak értéke: 1486 frt. Jutalmak értéke: 298 frt. Segélyezésben (koszt) részesült 16 tanuló; javadalmak értéke: 6803 frt 82 kr. Az összes javadalom miben az ifjuság részesült: 8596 frt 82 kr. A isk. kórházban ápoltatott 28 beteg, kik közül meghalt 1, a többiek mind meggyógyultak. A kórházra tett összes kiadás 440 frt 8 kr. A főtanoda könyvtárában van: 25,997 kötet; az ifjusági könyvtárban: 1574 kötet. Tordai polgári iskolával egyesitett Középtanodában az 5 gymn. osztályban a tanulók száma: 99; az elemi iskolában; 70; összesen: 169. Székely-kereszturi középtanodában a tanulók létszáma az 5. gymn. oszt. 97: az előkészitő oszt. 27; összesen: 124. — A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium értesitője. Kiadta az igazgatóság. Tanerők száma: 27. A tanulók létszáma a gymnasiumban: 234; az elemi iskolában: 137; összesen 371. Érettségi vizsgát tett eredménynyel: 19, visszavettetett: 4. Koncz József tanvezető tanár, s jeles munkatársunk a „Kollegium ismertetését" folytatja. Van még az értesitőben „Évzáró beszéd" Horváth Gáspár igazgatótól. — Jelentés a sárospataki ref. főiskola (Akadémia és Gymnasium) állapotáról. Összeállitották dr. Szánthó Gyula akadémiai és Molnár Lajos gymnasiumi tanárok. Az akadémiai ifjak összes létszáma: 140; a gymnasiumban: 485; az előkészitő osztályban: 43. Érettségi vizsgát tett: 23; szeptemberig visszavettetett: 7. Az értesitőben több beszéd van, melyeket br. Vay Miklós világi algondnok beiktatása s Zsindely István tanár 25 éves jubeliuma alkalmával tartottak. — Zilahi államilag segélyezett községi polgári főiskola értesitője. Szerkesztette: Kovács Dénes. Tanulók létszáma: 140. Van benne egy értekezés. Szilágymegye és a magyar tanügy állapotáról, tekintettel a megye lakóit alkotó nemzetiségek történeti fejlődésére és fajunk pusztulására. — A tordai állami polg. fiu- és leányiskola értesitője. Közli: Pálfi Károly igazgató. Tanulók létszáma a fiuiskolában: 99; a leányiskolában: 45; összesen: 144.

Gyászhirek: Rédiger Árpád dicső-szent-mártoni pap és esperes f. évi jul. 19-én elvesztette kedves nejét Székely Klárát, kivel 24 évet élt teljes boldogságban. — Városfalvi Bedő Sándor, székely-kereszturi gymnasiumunk egyik jóltevője, f. évi aug. 5-én, 70 éves korában jobb létre szenderült. Benne egyikét vesztettük a legjobbaknak. — Nagy György, egyházi tanácsos érzékeny veszteséget szenvedett leányának, Rózának aug. 28-án történt halálában.

„A Keresztény Magvető pártolói" sorába léptek közelebbről: Báró Orbán Balázs, Török Péter és Barabás Dénes.

A szerkesztőség postája.

Olvasóink szives elnézését kérjük, hogy fűzetünk, — a nyári szünidő miatt — későbben jelenik meg, mint rendesen szokott. — Nagy J. urnak, Nyárád-Gálfalva. Levelét örömmel fogadtuk. Bár a többi egyház-körből is hasonló tudósitásokat kaphatnánk.

Köszönetnyilvánitás és kérelem. A „Ker. Magvető“ f. évi 2-ik fűzetében „szives kérelem“ czim alatt az „unitárius nyomtatványok és kéziratok“ összegyüjtése érdekében tett felhivásomra tiszt. Damokos Áron b.-ujfalvi lelkész ur a főiskola könyvtára számára megküldötte Benczédi Márton halotti predikáczióinak egy kötetét, mely tartalmaz 66 halotti predikácziót. Az ajándékért e helyen is fogadja a főiskolai könyvtár-kezelő bizottság köszönetét. Ugyanez irótól a Homorod vidékén levő ekklésiákban lelkész atyánkfiainál bizonyosan van még vagy egy kötet. Ujból is tisztelettel felkérem, hogy sziveskedjenek a főiskolai könyvtárt ezekkel a becses gyüjteményekkel megajándékozni.

Kolozsvártt, 1885. szept. 2.

Boros György
főiskolai könyvtárnok.

ARANYKÖNYV.

Dávid Ferencz egylet.

A „Dávid Ferencz-egylet“ megalakulása alkalmával az egylet előmunkálatáról tett jelentésében a tagsági dijakról is elszámoltam, azonban részint az érdeklődök tájékozására, részint az illetők megnyugtatására e helyen mennyire a tér engedi nyilvánosan is elszámolok.

Az egylet pénzvagyona 47 alapitó tag 10 frtos dijában 407 frt. 93 rendes tag 1 frtos dijában 98 frt 50 kr. 37 pártoló tag tetszésszerinti adományain 33 frt 15 kr. Összesen 601 frt 65 kr.

Ez összeghez az egylet alapszabályaiban meghatározott összegeken felül járultak: a „a kolozsvári unitárius papnövelde tagjai“ pártoló dijul: 11 frt 50 krral; a felső-fejéri unitárius egyházkör tagjai „Gálfalvi István jubeliuma emlékére“ a jubileum alkalmával begyült összeggel, melyet kivánatra ez alkalommal örömmel hozok nyilvánosságra mint minden tekintetben elismerésre méltó tényt. Ez utóbbi czimen adakoztak: Gálfalvi István 50 kr. Dombi János 50 kr. Lázár Mihály 1 frt. Mózes Mihály 50 kr. Ferenczi Lajos 50 kr. Bartalis János 1 frt. Keresztes László 2 frt. id. Barabás Sándor 1 frt. Török Áron esperes 2 frt. Egéni Sámuel 50 kr. Fénminger Henrik 50 kr. ifj. Barabás Sándor 50 kr. Kovács István 50 kr. Máté Dénes 50 kr. id. Lázár Mihály 1 frt 50 kr. Czirmai Lajos 50 kr. Összesen 13 frt 50 kr. a mely összeget Török Áron esperes urtól hiány nélkül átvettem és takarékpénztárba helyeztem.

Ezzel az összeggel a Dávid-Ferencz-egylet készpénz alapja a 200 frtot meghaladja. Csekély bár még az összeg melylyel rendelkezünk, de ha tekintetbe veszem, hogy mindez az egylet megalakulása előtt gyült be, s továbh hogy az ügynek számos barátja a megalakulást várta, azt hiszem biztosan remélhetjük, hogy a mikor a még künn levő több mint 400 felhivás beérkezik, az egylet pénzalapja is tekintélyes összegre fog felnövekedni. Az ügy pártolóit e helyen is felhivom a szives közremüködésre.

Kolozsvárt 1885. szeptember 2.

Boros György
titkár.

A Budapesten alapitandó unitárius rendes lelkészi állomásra és állandó imaházra tett kegyes adományok.

XXVII. Közlemény.

Nagyméltóságu báró Bánffy Dániel urtól **100** frt.

Méltóságos Bedő Albert miniszteri tanácsos ur közvetitésével: Bajerdorf és Biach uraktól a. 26. és 29. számu könyvecskékre **200** frt.

Tekintetes Székely Miklós kir. törvényszéki biró ur közvetitésére Erzsébetváros a 123. számu gyüjtőkönyvecskére: Iszlay László 2 frt. Felszegi Gábor, Róth Károly, Bede Imre, Jakab Imre, [Miklósi Gergely egyenkint 1—1 forint, ifj. Csegezi János 50 krajczár, össszesen **7** frt **50** kr.

Nagyságos dr. Székely Ferencz ur közvetitésével az első magyar kártyagyártól **20** frt.

Gál Kálmán ur által: Krammer V. 40 kr. Bati János 60 kr. Laky László 50 kr. Schönbach József 30 kr. Tóth Pál 20 kr. Stettka Károly 50 kr. Összesen: **2** frt **50** kr.

Kovács János igazgató tanárhoz a 116. sz. gy. könyvecskére adakoztak: T. dr. Csiki Miklós ur 2 frt. T. Koncz József ur 2 frt. T. Izsák Mózes 2 frt. Összesen: **6** frt.

Zányi Etelka ő nagysága közvetitésével Kulán a] 106. számu könyvecskére adakoztak: Zányi János, Lederer Guszti, Dr. Schneider Károly ügyvéd, N. N., Boskó Rezső, Hrobony János, Dosszig János, dr. Breitvics Mihály, Boskó A. M., N. N., Sally, Schlaggetter János és Gyula, Kovácsfy Ágoston, Muraközi, Vaal Gy., Hoffbauer, Zányi Etelka, Zányi Pista egyenkint 1—1 forint. Kohlhannyi Mihály, Rapp Fülöp. Stojkyvics Gy., Sauer Ferencz, Id. Stojkovics, Adler Mór, Jáger András, Roshmuller Róza, Kozbaj, Niertit B., Dierner István, Filip János, Kovácsics Emil, Molnár Károly, Zeiss Leopold, Schlag, Bolacsek. Karabs I., Lung Lajos, Sculteti egyenkint 50—50 krajczárt. Dr. Pumpf, Krecsszaber, Kinfels Nándor, Dudás József, Stán József, Kesmarky Gyula egyenkint 40—40 krajczárt. Pchick Mátyás, Zvist, Nest Jakab, Zányi István egyenkint 30—30 krajczárt. Jozeckel Lajos, Blauth Miklós, Herz Gerson, Schlagetter, Kovács, Kocsis, Anonimus, Nagy, Fejes István, Blancz Miklós, Hontzer, G. G. egyenkint 20—20 krajczár. Török Endre, Juhász Sándor, Paumgartner, N. N., N. N., Oblat Károiy, Fejér János, Zsuffa N., Kohlhammer, N. N. egyenkint 10—10 krajczárt, Zányi Etelka ujból 2 frt 50 kr. Összesen **37** frt **50** kr.

E közlemény összege **373** frt **50** kr. Ehez adva a 26-ik közlemény öszszegét 16,508 frt 52 krt, az alap teszen **16,882 frt 02 krt**.

Fogadják a kegyes adakozók és gyüjtők egyházunk iránt tanusitott buzgó fáradozásaikért az egyházközség nevében hálás köszönetünket.

Budapest, 1885. aug.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
pénztárnok.